

KULTÚRA SLOVA

*Casopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eduvítia Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Beňáková, Gejza Horák, Ján Horacký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIÁ

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA, SLOVA — ROČNIK 7 — ČÍSLO 9
OBRAZ

J. Ružička, Niektoré otázky jazykovej kultúry	289
A. E. Michnevič, Problémy jazykovej kultúry v Bielorusku	295
J. Mistrík, Nezhoda medzi obsahom a formou syntagmy	297
M. Pisárcíková, Z problémov lexikálnych synoným v slovenčine	300
S. Ondrejovič, O výslovnosti zámena <i>kto</i>	304
M. Majtán, Slová <i>snoch</i> , <i>snoha</i> , <i>snož</i> , <i>snoža</i> v slovenských zemepisných názvoch	307

Rozličnosti

O slovesách <i>sekat</i> a <i>kosiť</i> . M. O. Malíková	309
--	-----

Správy a posudky

Z jednej besedy. G. Horák	311
Jazyková stránka jednej právnickej príručky. M. Považaj a j.	313

Spytovali ste sa

Hmla — hmlový — hmlistý. G. Horák	316
Zvidavý nie je zvedavý. E. Rísová	317
Soltán — (zo) Solúna. J. Jakko	318
Bude taký láskavý. Elena Smiešková	318

Napísali ste nám

Ešte o slove kreptách. M. Urbancok	319
--	-----

Niekteré otázky jazykovej kultúry

JOZEF RUŽIČKA

1. Jazyk je veľmi dôležitý spoločenský zjav, lebo je najdôležitejším prostriedkom stykov ľudskej spoločnosti. Národné jazyky sa v podmienkach socialistickej družby a vzájomnej dôvery národov rozvíjajú na základe rovnoprávnosti a vzájomného obohacovania. Všeobecný rozvoj národov v období rozvitého socialismu umožňuje, aby sa voľne rozvíjali najmä spisovné jazyky. V bohatej palete spoločenských funkcií spisovných jazykov uplatňuje sa silne aj ich unifikujúca funkcia, lebo sa nimi podporuje a urýchľuje vznik jednotnej, bezriadnej spoločnosti s vysokou spoločenskou organizovanosťou a kultúrnou úrovňou. Spisovný jazyk v socialistickej époche je teda v plnom zmysle slova celonárodným dorozumievacím prostriedkom a má celospoločenskú reprezentatívnu a kultúrnu hodnotu.

Z celospoločenskej závažnosti spisovného jazyka vyplýva aj jeho celospoločenská záväznosť. Kto vystupuje verejne, čiže určuje svoj písaný alebo hovorený prejav verejnosti, je povinný dodržiavať normy spisovného jazyka. Jednotná socialistická spoločnosť vykonáva morálny tlak na jednotlivca a ten vo vedomí spolupatričnosti čiže príslušnosti k tejto spoločnosti podriaďuje sa celospoločenskej norme, aby svojou činnosťou dosiahol svoj cieľ optimálne. Preto každý používateľ spisovného jazyka ako člen vyspelej socialistickej spoločnosti je na jednej strane tvorcom i kodifikátorom spisovného jazyka, no na druhej strane je aj zodpovedným hospodárom s celonárodnou hodnotou: svojou tvorivou prácou a rozmyšľaním stará sa o budúlosť, funkčnú vycibrenosť, aj kultúrnu úroveň spisovného jazyka.

Z uvedeného vychodí, že sa treba starať o to, aby si ľudia, ktorí pôsobia vo verejnosti, uvedomili svoju účasť na stvárňovaní a rozvíjani

spisovnej slovenčiny a súčasne aj svoju zodpovednosť za jej budúcnosť. Ide pritom o pracovníkov všetkých povolaní, hoci je pravda, že najväčšiu zodpovednosť majú učitelia, redaktori, novinári, komentátori a hlásatelia, spisovatelia, herci, osvetoví a politickí pracovníci, lebo oni pôsobia na široké vrstvy spoločnosti každodenne ako vzory správnej i primeranej reči. Pre nich je spisovná slovenčina základným pracovným nástrojom, a preto by malo byť samozrejmosťou, že ju ovládajú bezchybne a že ju používajú cielavedome.

2. Súčasná spisovná slovenčina je rozvíťa a bohatá spisovná reč, ktorá dobre vyhovuje všetkým požiadavkám a úlohám v rozvítej sociálistickej spoločnosti. Pritom si však treba uvedomiť, že jej súčasný stav je výsledkom vývinu a že súvisí so životom slovenského národa ako jej nositeľa, používateľa aj opatrovníka.

Kultúra spisovnej slovenčiny súvisí so všeobecnotu kultúrnou úrovňou slovenského národa. Preto do jazykovej kultúry zahrnujeme okrem prepracovanosti spisovnej reči a úrovne konkrétnych textov aj vedomé rozvíjanie prostriedkov spisovnej slovenčiny, ako aj sústavnú jazykovú výchovu všetkých jej používateľov.

Spisovná slovenčina — ako každá súčasná spisovná reč — sa uplatňuje v dvoch podobách: jednak ako písaná reč (novín, kníh, úradných spisov a tlačiv atď.) a jednak ako hovorená reč (vo verejných prejavoch, v školách, na schôdzkach, prednáškach a diskusiách, v rozhlasových a televíznych reláciách, v divadelných hráčach a pod.). Obidve podoby spisovnej slovenčiny sú dôležité aj z hľadiska kultúry reči. Dnes treba v dôsledku demokratizácie spoločenského života a v dôsledku rozvoja rozhlasu, televízie a filmu venovať väčšiu pozornosť hovorenej podobe spisovnej slovenčiny, lebo pole jej pôsobnosti sa čoraz viac rozširuje. Preto narastá aj počet slabších jazykových prejavov i v rozhlase a televízii, nehovoriac o slabých prejavoch na schôdzkach a dokonca aj v škole. Hovorenej podobe spisovnej slovenčiny sa totiž venovalo a podnes venuje pri jazykovej výchove v škole aj mimo školy oveľa menej pozornosti ako písanej podobe. Otázky správnej výslovnosti čiže ortoepie musia sa teda dostať viac do predia pri každom úsilí o vyššiu kultúrnost slovenského slova.

Na rozdiel od starších postupov, ktoré smerovali k dobrému ovlánutiu písanej podoby spisovnej slovenčiny, a najmä zdôrazňovali pravopis čiže ortografiu, bude treba využívať postupy, ktoré vedú k automatizácii hlavných zložiek súvislého hovoreného prejavu. Ide tu o novšie a menej známe veci, ale jednako pomerne ľahko ovládnuteľné, pretože hovorená reč je na rozdiel od písanej reči spravidla jednoduchšia, má prehľadnejšiu výstavbu, obľubuje si kratšie vety a jednoduchšie súvetia a navýše má aj chudobnejšiu, hoci expresívnejšiu lexisiku a frazeológiu.

3. Výslovnosť spisovnej slovenčiny je už natoľko ustálená, že nie je ľahké formulovať pravidlá spisovnej (správnej) výslovnosti a uplatňovať ich v jazykovej výchove. Napriek tomu vyskytuje sa aj dnes niekoľko nedostatkov vo veľkom počte hovorených prejavov. Na tieto veci treba upriamovať pozornosť tých ľudí, ktorí sa zaujímajú o zvyšovanie jazykovej kultúry na Slovensku.

Pre slovenskú spisovnú výslovnosť sú charakteristické tieto črty: mäkkosť, splývavá výslovnosť hlások na hraniciach slov, kvantita tzv. zdvojených spoluhlások, kvantita samohlások a rytmické pravidlo o kvantite slabik, melódia vety.

Mäkkosť slovenčiny sa zakladá aj na pomerne častom výskyti mäkkého *l*, a to nielen v pozících, kde sa označuje grafémou *l* (napr. *kráľ*, *vôľa*, *lúbosť*, *maľba*), ale aj v pozícii pred *e*, *i*, *ie*, *ia*, *iu*, kde sa označuje grafémou *l* (napr.: *les*, *ale*, *list*, *páli*, *lietať*, *melie*, *liace*, *volia*, *motiliu*, *včeliu*). Táto vlastnosť spisovnej slovenčiny má sa v plnej miere rešpektovať aj pri jazykovej výchove, ak sa má docieliť vyššia a jednoduchšia kultúra spisovnej reči. Mäkká fonéma *l* je totiž pevnou súčasťou normy spisovnej reči a tiež dôležitým faktorom v jej gramatickej stavbe.

Splývavá výslovnosť hlások na hraniciach slov (na medzislovnom predele) sa ukazuje najmä v asimilácii neznelých spoluhlások k nasledujúcemu znelému okoliu (t. j. k nasledujúcej samohláske alebo k nasledujúcej znelej alebo zvučnej spoluhláske). Preto treba dávať pozor (aj pri vyučovaní a nacvičovaní) na príklady, ako: *vlak iže* [vlagide], *v Afrike* [vafrike], *s Afrikou* [zafrikou], *pes beží* [pezbeží], *chlapec má* [chlapedzmá]. Osobitne stoja výnimky, ak ide o predložkové pády osobných zámen: *so mnou*, *ku mne*; *s ním*, *k nemu*; *s ňou*, *k nej*; *s nami*, *k nám*; *s vami*, *k vám*; *s nimi*, *k nim* (v básnickej reči aj *ku tebe*).

Rovnako dôležitá je splývavá výslovnosť samohlások na hraniciach slov, napr. *na Orave*, *do oka* a pod., ako aj na hraniciach morfém, napr. *zaoráť*, *neumelý*, *priúzky*, *poučiť sa* a pod. Osobitne treba zdôrazniť asimiláciu v tvaroch imperativu typu *kričme* [kridžme], *nesme* [ňezme], *pletme* [pledme] a v tvare *sme* [zme].

Kvantita slabičných likvid podlieha rovnakým pravidlám ako kvantita samohlások, napr. *vlk* — *vľča*, *srna* — *sŕňa*, pretože tieto likvidy sú nositeľmi slabiky. Ináč je to pri ostatných spoluhláskach. V spisovnej slovenčine existujú totiž aj iné dlhé spoluhlásky písané zdvojenými písmenami. Vyskytujú sa v prevzatých i domáčich slovách, napr. *panna*, *Anna*, *manna*, *denný*, *kamenný*, *presso*, *bezzubý*, *oddych*, *predavok*, *mäkký*, *odtiahnut* atď.; tu sa nepripúšťa zjednodušená výslovnosť [pana], [bezubí], [odich].

Pre spisovnú slovenčinu je charakteristické svojské rozloženie dlhých

a krátkych samohlások, najmä však hodnotenie dvojhlások ako dlhých slabičných jednotiek. Prejavuje sa to v rámci rytmického krátenia druhej dlhej slabiky v slove. Popri tvaroch typu *dobrý, dobrá, dobré* máme nielen tvary typu *múdry, múdra, múdre*, ale aj typu *biely, biela, biele* a typu *piaty, piata, piate*. Podobne popri slovesných tvaroch typu *volám, voláš, volá* a typu *letím, letiš, letí* máme tvary typu *súkam, súka, súka* a typu *spievam, spievaš, spieva*, ako aj typu *blúdim, blúdiš, blúdi* a typu *svietím, svietiš, svieti*... Čiže najmä v tvarosloví sa ukazuje rytmické krátenie druhej dlhej slabiky ako výrazná črta spisovnej slovenčiny v porovnaní s ostatnými slovanskými spisovnými jazykmi. Preto treba aj v jazykovej výchove dbať oň veľmi starostlivo.

Pri súvislom prejave má najväčší význam melódia vety, ktorá tesne súvisí tak s členením hovoreného textu na menšie úseky, ako aj s myšlienkovou stavbou prejavu. Oddelovanie vettých úsekov prestávkami a odtieňovanie prízvuku aj dôrazu dodáva hovorenému prejavu plasticosť a ľahšiu zrozumiteľnosť. Melodická podoba hovoreného prejavu teda nie je samoúčelná, lež slúži podstate komunikácie. Preto má nesmierny význam aj pre kultúrnu úroveň prejavu, a teda má mať popredné miesto aj v jazykovej výchove.

Isté ťažkosti vyplývajú z toho, že melódia vety sa v písme zaznačuje iba nepriamo, a to iba veľmi nedostačujúco interpunkciou, t. j. bodkou, výkričníkom, otázníkom, čiarkou. Pri učení sa nemožno jednoznačne oprieť o písaný obraz. Vcelku treba však upozorniť, že melódia vety v spisovnej slovenčine je oveľa pokojnejšia ako napr. v češtine: výškové intervaly v priebehu celého prejavu sú pomerne malé, najmä ak ide o necitový, intelektuálny prejav. Výraznejšie intervaly sú iba v základných bodoch vety, kde sa uplatňujú diferenciačné melodické útvary — kadencia, antikadencia.

Z týchto útvarov treba v jazykovej výchove venovať najviac pozornosti polokadencii, ktorá sa uplatňuje vnútri vety alebo súvetia pred nekoncovou preštávkou ako signál, že sa v začiatnej výpovedi bude pokračovať. V podstate ide o rovnoramenný alebo veľmi mierne klesavý priebeh melódie v príslušnom vettom úseku pred nekoncovou preštávkou. V citovo podfarbenej reči má polokadencia iný priebeh, a to najčastejšie pomerne silne stúpavý. Často sa tento expresívny variant používa ako základný aj v necitovej reči, čiže sa používa funkčne nesprávne. V školách sa týmto zložkám normy spisovnej slovenčiny nevenuje ani tá najmenšia pozornosť, preto nie div, že v mimoškolskej výchove sa naprieč sústavnému úsiliu nedosahujú predpokladané výsledky. Pozorovať to aj v reči viacerých komentátorov televízie a reportérov rozhlasu, ako aj v reči mladších ľudí najmä na západnom Slovensku, takže ich prejav pôsobí neprirodzene a akosi podráždené.

4. Okrem zvukovej stránky hovorených prejavov pozorovať pomerne

veľa nedostatkov v slovnej zásobe. Niektoré písané texty, uverejnené aj v popredných celospoločenských orgánoch, majú veľa nedostatkov z hľadiska spisovnosti aj z hľadiska primeranosti použitých slov a frazeologickej jednotiek.

Pretože centrálou oblastou spisovnej slovenčiny je v súčasnosti odborný štýl a popri ňom publicistický štýl, pre kultúrnosť vyjadrovania majú veľký význam termíny a prevzaté slová. Preto aj v jazykovej výchove treba venovať týmto lexikálnym vrstvám zvýšenú pozornosť, a to aj v tom zmysle, že v odbornom štýle sa za hlavné kritérium pokladá presnosť a potom ustálosť pomenovania, kým v publicistike sa na prvé miesto kladie zrozumiteľnosť a prístupnosť textu čo najširšiemu okruhu čitateľov alebo poslucháčov. Z toho vyplýva napríklad aj rozličný postoj k prevzatým slovám. V odbornom teste, teda napríklad aj v odbornej prednáške v rozhlase, používajú sa základné odborné termíny, najčastejšie medzinárodné slová, bez obmedzenia; predpokladá sa totiž, že poslucháčom sú tieto slová celkom bežné, a preto neprekážajú zrozumiteľnosť. Ale v publicistickom teste treba obmedzovať výskyt odborných termínov a tiež menej zaužívaných prevzatých slov, pretože poslucháči a čitatelia publicistických textov nie sú z jednej sociálnej a kultúrnej vrstvy a nie sú rovnako pripravení na príjem lexikálne náročných prejavov. A v publicistike ide o rýchlu a nekomplikovanú komunikáciu, pravda, s cieľom získať čitateľa alebo poslucháča alebo presvedčiť ho o správnosti komunikovanej myšlienky.

Súčasná spisovná slovenčina sa nemôže zaobísť bez výpožičiek z iných jazykov. V súlade s ideologickou, ekonomickou a politickou integráciou sveta okolo dvoch hlavných veľmocí preniká do slovenskej lexiky veľa prvkov jednak z ruštiny a jednak z angličtiny. Nie sú to však iba termíny rozličných vedných a technických odborov, ale aj slová bežnej slovnej zásoby, akoby módne výrazy, ako napr. *režim dňa*, *park kultúry a oddychu*, *trend*, *džús* a pod. Tieto slová sú presvedčivým dôkazom živých a prirodzených stykov slovenčiny s vedúcimi svetovými jazykmi, a preto ich nemožno globálne zamietať ako cudzie a nepotrebné. Súčasná spisovná slovenčina nie je puristická, skôr sa v nej uplatňuje silný adaptačný proces; prevzaté slová sa zaraďujú do systémových zákonitostí slovenskej gramatiky a lexiky veľmi rýchlo.

5. Pre kultúru súčasnej spisovnej slovenčiny má dalekosiahly význam to, že sa neutvárajú lokálne varianty spisovného úzu. V hovorovom štýle sa sice uplatňujú isté prvky zo základných nárečových skupín (ide najmä o zvukovú realizáciu s prvkami západoslovenských, stredoslovenských alebo východoslovenských nárečí, oveľa menej o prvky nárečovej lexiky a frazeologie), ale rozdiel medzi spisovnou rečou ako celospoločenským (celonárodným) útvarom a medzi miestnymi nárečiami sa pocituje na celom území dostačujúco silne. Naj-

lepšie to vidieť v umelcom štýle spisovnej slovenčiny, kde sa používajú rozličné nárečové prvky funkčne ako prostriedky lokálnej, sociálnej alebo kultúrnej charakterizácie. Súvislé texty koncipované v nárečí sa pokladajú v každom prípade za mimoriadne silný prostriedok komiky a humoru.

V umelcoch textoch sa používajú aj prvky slangov, najmä také, čo súvisia so spôsobom života a reči mládeže. Ale aj tu sa rozdiely medzi spisovnou rečou a slangom pocitujú jednoznačne. Tým sa však hranice medzi jednotlivými útvarmi národnej reči nestávajú nepriepustnými.

Pre jazykovú výchovu vyplýva z naznačeného vzťahu spisovnej reči k ostatným útvaram slovenčiny ako národného jazyka požiadavka, aby sa jazykové vedomie ľudí vedome posilňovalo zdôrazňovaním funkčnej vypracovanosti a primeraného bohatstva súčasnej spisovnej slovenčiny. Užitočný je aj poukaz na ustálenosť gramatickej stavby spisovnej reči a na pravidelnosť a jednotnosť jej tvarových sústav.

Spisovná slovenčina, slovenské nárečia a slangy tvoria dialeklickú jednotu. Sú to prirodzené a zreteľne rozlišené útvary v rámci našej národnej reči, hoci sa vo vývine vzájomne ovplyvňujú a usmerňujú. Vedúcu úlohu má pri tom spisovná reč ako stmelujúci a reprezentatívny prostriedok celej slovenskej pospolitosti.*

LITERATÚRA

- Besedy o slovenčine. Red. M. Drobný. Bratislava, MDKO 1969, 166 s.
- DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁĽ, A.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, 108 + 120 s.
- Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, 291 s.
- MISTRÍK, J.: Hovory s recitátorom. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1971, 154 s.
- O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, MDKO 1972, 109 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 10. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970.
- Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, 331 s.
- Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, 372 s.

* Poznámka k článku pozri na s. 320.

Problémy jazykovej kultúry v Bielorusku

A. E. MICHNEVIČ

Medzi aktuálne jazykovedné problémy, na ktorých pracujú bieloruskí jazykovedci, patrí aj problém jazykovej kultúry. Tento problém sa spracúva v niekoľkých smeroch.

Celkové zvýšenie jazykovej kultúry podporujú predovšetkým základné vedecké práce, ktoré opisujú a klasifikujú bohatý jazykový materiál a predpisujú normy jeho používania. K takýmto prácам patria slovníky a gramatiky.

V povoju nových rokoch sa prvý raz v dejinách bieloruskej jazykovedy a bieloruskej národnej kultúry pripravili viaceré základné lexikografické práce. Je to predovšetkým rusko-bieloruský a bielorusko-ruský slovník; každý z nich zahrnuje asi deväťdesaťtisíc slov. Tieto slovníky boli nielen prvým pokusom o napísanie prác tohto druhu o súčasnej bieloruštine, ale súčasne začali plniť aj úlohu informátora o používaní slov. Okrem spomenutých slovníkov mali veľký vplyv na jazykovú kultúru aj ďalšie lexikografické práce: rusko-bieloruský slovník politickej terminológie, pravopisný slovník, slovník vlastných mien, výkladový slovník bieloruského jazyka pre žiakov a ī. K zvýšeniu všeobecného záujmu o živé slovo, k rozvoju jazykového povedomia aktívnych používateľov jazyka, k obohateniu slovnej zásoby spisovného jazyka prispelo vydanie dialektologického atlasu bieloruského jazyka a pomerne veľa nárečových slovníkov. V najbližšom čase dostanú používateelia jazyka ešte dve publikácie dôležité pre jazykovú kultúru: prvý z piatich zväzkov veľkého akademického výkladového slovníka súčasného bieloruského jazyka a jednozväzkový normatívny slovník, v ktorom budú údaje o prízvuku a morfológii všetkých sedemdesiat-tisíc bieloruských slov obsiahnutých v tomto slovníku. V súčasnosti sa pracuje aj na kolektívnom diele o otázkach jazykovej kultúry, na viaczväzkovom etymologickom a historickom slovníku bieloruského jazyka a na lexikálnom nárečovom atlase. Vydanie týchto prác bude mať nepochybne kladný vplyv aj na jazykovú kultúru.

Z najvýznamnejších gramatických prác, ktoré majú bezprostredný vzťah k spomínanému problému, treba spomenúť dvojzväzkovú akademickú gramatiku súčasnej bieloruštiny, trojdielnu príručku súčasnej bieloruštiny a dvojzväzkovú učebnicu bieloruštiny pre vysoké školy. Významnú úlohu zohralo aj publikovanie jednotlivých prác o správnej výslovnosti, pravopise, interpunkcii a štylistike bieloruštiny.

Všetky tieto i mnohé ďalšie práce pripravili pracovníci Jazykovedného ústavu Jakuba Kolasa Akadémie vied Bieloruskej SSR a katedier

bieloruského jazyka na republikových pedagogických školách. Prácu na problémoch jazykovej kultúry koordinuje oddelenie súčasného bieloruského jazyka a kultúry reči v Jazykovednom ústave Jakuba Kolasa a Sekcia kultúry reči vedeckej rady koordinujúca úlohu „Bieloruská jazykoveda“ v Akadémii vied BSSR.

Významnú úlohu v spracúvaní otázok jazykovej kultúry a jej zvyšovaní majú jazykovedné porady a konferencie. Jedna z takých porád, na ktorej sa okrem jazykovedcov zúčastnili aj novinári, učitelia, pracovníci vydavateľstiev, rozhlasu a televízie, bola r. 1972 v Akadémii vied BSSR. Účastníci porady rozobrali na nej stav jazykovej kultúry v republike, ako aj otásku odstránenia rozdielov vyskytujúcich sa v používaní niektorých gramatických tvarov v tlači, rozhlase a vo vyučovaní jazyka. Vypracovali sa aj návody na zjednotenie, resp. na opak na diferenciáciu mnohých jazykových javov. Niektoré z týchto návodov sa po dodatočnom odbornom preskúmaní jazykového materiálu dostanú aj do prípravovaného vydania Pravidiel bieloruského pravopisu a interpunkcie.

Otázkam kultúry bieloruského jazyka poskytuje okrem špeciálnych publikácií svoje stránky aj periodická tlač. Republikové noviny *Zviazda* (*Hviezda*) uverejňujú takéto materiály v špeciálnej rubrike *Kraski jazyka* (*Farby jazyka*). Časť týchto článkov tvoria odpovede na listy čitateľov. Analogický materiál sa uverejňuje v osobitnej rubrike časopisu *Polymja* (*Plameň*). Rubriku venovanú jazykovej kultúre otvára *Nastaunickaja gazeta* (*Učitelské noviny*).

Jednou z foriem práce v oblasti jazykovej kultúry sú prednášky jazykovedcov na učiteľských seminároch, ktoré organizuje Ústav pre doškolovanie učiteľov stredných škôl.

Zvláštnosťou jazykovej situácie v Bielorusku, ako aj v iných brat-ských republikách Sovietskeho zväzu je široké využívanie ruštiny ako druhého domáceho jazyka a jazyka medzinárodného styku. Preto je úlohou bieloruských jazykovedcov vypracovať také normy a pravidlá, ktoré by zabezpečovali zvýšenie jazykovej kultúry v rámci obidvoch domácich jazykov v podmienkach ich ustavičných vzájomných kontaktov. V podmienkach bilingvizmu možno o zvýšení jazykovej kultúry používateľov dvoch jazykov hovoriť iba v tom prípade, ak sa paralelne s osvojovaním normy jedného (bieloruského) jazyka osvojuje a upevňuje norma druhého (ruského) jazyka a naopak.

V ostatnom čase sa v republike výrazne zvýšil záujem o otázky jazykového majstrovstva, t. j. nielen o problémy jazykovej „správnosti“, ale aj o jazyk ako celok, ako prostriedok komunikácie, prostriedok revolučného pôsobenia. Do značnej miery sa to vysvetľuje prudkým rozvojom jazyka verejného styku, najmä v prednáškovej činnosti. Preto paralelne so vznikom ľudových univerzít pre rozličné

vedné oblasti (techniku, pedagogiku, právo atď.) vznikli vo všetkých mestách republiky univerzity, na ktorých sa študuje rečníctvo, a na vysokých školách sa založili školy mladého lektora. Do učebných programov týchto univerzít a škôl sa popri rozličných otázkach rečnickeho umenia zahrnujú témy venované teoretickým a konkrétnym otázkam jazykovej kultúry dôležitým pre prax. V súvislosti s uznesením o zavedení cyklu prednášok o rečníctve na všetkých vysokých školách pripravila sa učebnica, v ktorej sa významné miesto vymedzilo otázkam jazykovej kultúry. Treba poznamenať aj to, že problémom jazykovej kultúry a rečnickeho majstrovstva sa venuje veľká pozornosť aj v učebných plánoch kurzov na doškoľovanie straníckych, štátnych a komsomolských pracovníkov, ako aj na seminároch lektorov, propagandistov, vedúcich pracovníkov závodov a vôbec pracovníkov v tých profesiách, pri ktorých je dokonalé ovládanie živého slova jednou z nevyhnutných podmienok efektívneho plnenia ich spoločenských funkcií.

Čím aktívnejšie a hlbšie sa rozpracúvajú otázky jazykovej kultúry v Bielorusku, tým zjavnejšie sú problémy, ktoré čakajú na riešenie a nástojočivo vyžadujú pozornosť jazykovedcov. K aktuálnym tématam, ktorých skúmanie bude prispievať k ďalšiemu zvýšeniu jazykovej kultúry, patria teoretické a praktické otázky bilingvizmu, vypracovanie a spresnenie niektorých špecifických aspektov jazykovej normy v oblasti tvorenia a používania slov, skúmanie štýlovej diferenciácie bieloruského jazyka, skúmanie jazyka spisovateľov a i. Bieloruskí jazykovedci majú všetko potrebné na to, aby splnili tieto úlohy a prispeli k ďalšiemu rozvoju socialisticej kultúry bieloruského národa.

(Z ruského originálu preložila M. Masárová.)

Nezhoda medzi obsahom a formou syntagmy

Kapitolky zo štylistiky (19.)

JOZEF MISTRÍK

Nesúlad medzi obsahom a formou je štylisticky vždy príznakový. Príznakový je teda aj taký nesúlad v syntagme, ktorý sa v gramatike nazýva nepravou parataxou a nepravou hypotaxou.

Na rovine formy sa totiž v syntagme odlišuje parataxa od hypotaxy. Parataxa je formálne vyjadrenie gramatickej rovnocennosti členov

syntagmy a hypotaxa je formálne vyjadrenie gramatickej nerovnociestnosti alebo závislosti jedného člena syntagmy od druhého (pozri E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1968, s. 402). Príklad na parataxu: *brat a sestra*, príklad na hypotaxu: *bratova sestra*. Na rovine obsahu sa v syntagme rozlišuje koordinácia od subordinácie. Spojenie *brat a sestra* je prípad koordinácie a spojenie *bratova sestra* je prípad subordinácie.

Na vyjadrenie koordinácie (*K*) existuje v jazyku celý inventár prirodovacích prostriedkov (*P*) a na vyjadrenie subordinácie (*S*) existuje v jazyku tiež celý inventár podrážiacich prostriedkov (*H*). Bežné, normálne a štýlisticky nepríznakové je, keď sa *K* vyjadruje prostriedkami *P* a *S* prostriedkami *H*. Vtedy je zhoda medzi obsahom a formou syntagmy. Pre takéto prípady platia príklady, ktoré sa už uviedli (*K* — *P*: *brat a sestra*; *S* — *H*: *bratova sestra*). Obsah *K* sa však môže vyjadrovať aj formou *H* a zasa obsah *S* aj formou *P*. Keď je takýto nesúlad, kríženie obsahu a formy, vtedy ide o nie normálne, nie bežné, a teda štýlisticky príznakové vyjadrenie. Príklad na *K* — *H*: *brat so sestrou*; príklad na *S* — *P*: *noc a samota* (vo význame „nočná samota“). V čom je štýlistická príznakovosť takýchto konštrukcií? Predovšetkým v tom, že sa na vyjadrenie *K* a *S* používajú nezvyčajné, nie bežné formálne prostriedky, totiž také prostriedky, ktoré sa častejšie používajú na vyjadrenie protikladných obsahov. V gramatickej terminológii sa hovorí o nepravej parataxe (*K* — *H*) a o nepravej hypotaxe (*S* — *P*).

Nepravé parataktické konštrukcie vznikajú najmä tým, že sa spojenia uvádzajú bez spojok, napríklad: *Neprídem k vám, (lebo) nemám čas. — Nevzal si džazník, (preto) zmokol*. Alebo namiesto subordinatívnych spojok sa používajú koordinatívne, napríklad: *Nenašetril si ešte nič, a pri tom (hoci) má krásne prijmy. — Zvíťazil, a tak (takže) sa má prečo tešíť*. Alebo namiesto determinatívnych syntagmatických konštrukcií sa používajú koordinatívne, napríklad: *smútok a pláč* (vo význame „smutný pláč“). Všetky prípady nepravej parataxy sú typickými prostriedkami hovorených a rečníckych prejavov, v ktorých sa vzťahy môžu naznačiť pomocou intonácie, alebo prostriedkami umeleckých prejavov (napríklad hendiadys), v ktorých sa chce zdôrazniť epiteton (*smútok a pláč, noc a samota, jasot a spev*). Pri nepravej parataxe sa podradený člen syntagmy kladie na úroveň svojho nadradeného člena, väzba sa uvoľňuje, patetizuje a expresivizuje. Nepravá parataxa je vegetujúci prostriedok tých štýlov, ktoré sú z jazykového hľadiska konzervované, uplatňujúce prevažne domáce, staršie a hovorové prostriedky.

Nepravé hypotaktické konštrukcie vznikajú tak, že sa členy synta-

giem najmä pomocou predložiek a spájacích výrazov čo najužšie zomkýajú a kondenzujú. Napríklad: *Zabýalo sa, aby (a) neskôršie za hrmeľo.* — *Učiteľ pracuje, kým (a) deti sa zabávajú.* V obidvoch uvedených súvetiach sú druhé vety pomocou podraďovacích spojok primknuté k prvým vetám tak, že namiesto koordinatívnych vzťahov pocitujeme tu subordinativne vzťahy.

Veľmi často nepravá hypotaxa vzniká tak, že namiesto náležitých odkazovacích alebo osobných zámen sa používajú vzťažné zámená so začiatocným *k/č*, napríklad: *V pláne priemyselnej výroby sa znižujú materiálne náklady o 3 %, k čomu (k tomu) prispelo aj odborárske hnutie.* — *Na ihrisko prišiel hráč ktorý (a ten) dal ďalší gól.* Ako prípady nepravej hypotaxy sa kvalifikujú aj polovetné konštrukcie, napríklad: *Skončivši svoju prácu, odišiel.* — *Sediac v električke, čítał noviny.* Nepravými hypotaktickými konštrukciami sú aj prípady, keď sa priradený člen syntagmy pripojí predložkou *s*, napríklad *sused s manželkou* vo význame *sused a manželka*. Niečo iné je spojenie *sused s kočíkom*. Ak sa namiesto priraďovacej spojky použije inštrumentálová predložka *s*, pripájaný výraz sa hodnotí ako významovo nie celkom rovnocenný s prvým výrazom. Napokon sa za nepravú hypotaxu pokladá aj spojenie uvádzacej vety s priamou alebo polopriamou rečou. Príklad: *Hnevá sa: „Prečo mi to neuznámili!“; Hnevá sa, prečo mu to neuznámili!*

Nepravá hypotaxa je moderný a produktívny vyjadrovací prostriedok vtedy, keď sa používa na kondenzované vyjadrovanie. Je to jemný prostriedok na odstupňovanie a naznačenie hierarchie koordinatívnych členov syntagmy. Pri nepravej hypotaxe možno hovoriť o asymetrickom spojení členov syntagmy, pri ktorom sa jeden člen osobitne zdôrazňuje. Nepravá hypotaxa na rozdiel od nepravej parataxy je prostriedok písomných a knižných prejavov, je to konštrukcia vedeckých prejavov, prostriedok nociónálnych textov a dorozumievacích štýlov. Veľkú frekvenciu má najmä v žurnalistike a vo výkladových textoch. Na vyjadrenie jemných významových odtienkov je to vo vedeckých textoch často nevyhnutný prostriedok.

Nepravé parataktické a hypotaktické konštrukcie nie sú importované, tvoria sa z domáciach jazykových zdrojov. Vôbec ich neslobodno kvalifikovať ako nepravidelné, nenáležité alebo chybné. Jedny i druhé majú svojskú štýlistickú príchuť. Ak ich navzájom možno transformovať, neznačí to, že by boli konštrukčne chybné. Iná vec je, či sa uplatňujú správne, lebo štýlisticky sú veľmi rozdielne nielen ony samy, ale aj ich jednotlivé typy.

Z problémov lexikálnych synoným v slovenčine

III. Synonymá z hľadiska štýlistických rozdielov. Synonymický rad

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Jednou zo základných vlastností lexikálnych synoným je ich štýlistická diferencovanosť (členenosť). To má podstatný význam aj pre štýlistiku, lebo mnohotvárnosť jazykových štýlov je v mnohom podmienená práve jazykovou synonymiou.

Štýlistické príznaky synoným sa dajú vnímať iba porovnávaním, t. j. na základe toho, že jestvujú slová štýlisticky bezpríznakové, s nulovou štýlistickou charakteristikou. Štýlisticky bezpríznakové sú predovšetkým slová základného slovného fondu. Na pozadí tejto základnej štýlistickej vrstvy sa vyčleňujú v slovnej zásobe vrstvy slov s rozličnými príznakmi funkčnými alebo expresívnymi, slová odlišujúce sa v aspekte časovom, miestnom alebo frekvenciou. Hoci štýlistické vlastnosti slov vystupujú do popredia až v konkrétnych podmienkach rečového prejavu, predsa ich základný „štýlistický náboj“ možno pozorovať aj mimo kontextu v jazykovom systéme, lebo sa v ňom práve na základe konkrétnych prejavov fixoval.

K najvýraznejším funkčným príznakom synoným patrí hovorosť a knižnosť, ďalej príznaky pod nienané zafarbením básnickým, familiárnym, publicistickým, administratívnym alebo slangovým. Osobitné miesto medzi synonymami s funkčnými príznakmi majú terminologické synonymá. Uvedieme príklady na tieto typy synoným, a to vždy v porovnaní so základným, bezpríznakovým členom (príp. viacerými členmi), ktorý uvádzame na 1. mieste.

Hovorové synonymá (charakteristické pre súkromné prejavy): hocíaký, hocáký — báraký, bársaký; továreň — fabrika; dôvtip — fortier; ponevierat sa, potíkať sa — flákať sa; dobrý, kvalitný — fajný, fajnový; neprijemnosť, mrzutosť — galiba; hnevať sa — štvotať sa; hodit sa — pasovať; opravovať — reparovať; hostiť — traktovať; hudba — muzika; šetríť sa — šanovať sa; chvastať sa — vytahovať sa; intrígy, nástrahy — čachre, machle; biť sa — pasovať sa, klčkovať sa; záplata — flak; skúšať — probovať, sprobúvať ap.

Knižné synonymá (typické pre knižný štýl; v súkromných prejavoch pôsobia príznakovo, akoby strojene, „škrobene“): chápať — po-nímať; hanba — stud; blahoželať — blahopriat; ošial — šalba; vidina, prízrak — mam; neobyčajný, mi noriadny — obzvláštny; prchký — vznietlivý; pôvodca, iniciátor — usnovateľ ap.

Básnické synonymá (pomerne obmedzená vrstva slov príznač-

ná pre umelecký štýl): *hlbočina* — *hlbava*, *hrud'* — *ňandrá*; *ako — sta*; *vesna* — *jar*; *mesiac* — *luna*; *bohatier* — *rek*; *pera* — *ret* ap.

Familiárne synonymá (obvyčajne cudzieho pôvodu, dnes na pokraji spisovného jazyka, ba aj mimo neho; vyskytujú sa vo familiárnom styku): *prechádzka* — *špacírka*; *dobrý* — *fajn*; *nemocnica* — *špitál*; *mačka* — *cicka* ap.

Novinárske a administratívne synonymá (nie je ich veľa, ale majú vysokú frekvenciu; typické pre príslušné štýly): *pre-sviedčať* — *agitovať*; *určiť* — *stanoviť*; *pokrok* — *progres*; *hodnota*, *veličina* — *parameter*; *nedostatok* — *absencia* (napr. citovej výchovy); *činiteľ* — *faktor*; *podáť výkon* — *odviesť výkon*; *asi* — *circa*; *štvrťrok* — *kvartál* ap.

Slangové synonymá (predstavujú slovník istej skupiny ľudí; ne-patria celkom do našej problematiky, lebo nie sú súčasťou spisovného jazyka): *obliecť sa* (pekne) — *nahodiť sa*; *zmeravieť* (od strachu) — *zvädnúť*; *neurobit skúšku* — *vyletieť*; *robiť sa dôležitým* — *formošiť sa*, *narábať sa*; *prekvapený* — *vyhúkaný*; *anatómia* — *anatka*; *pato-lógia* — *patola*; *asistent* — *asák*; *klasifikačný zápočet* — *klasák*; *televízia* — *telka* ap.

Terminologické synonymá (charakteristické pre odborný štýl): a) domáce — cudzie: *lámka* — *reuma*; *suchoty* — *tuberkulóza*; *nákaza* — *infekcia*; *zlomenina* — *fraktúra*; *trhlina* — *ruptúra*; medzinárodný — *internacionálny*; *rastlinopis* — *botanika* ap.; b) slovné spojenie — jednoslovny názov: *rotačný stroj* — *rotačka*; *čistiaci stroj* — *čistič*; *miešací stroj* — *miešačka* ap.; c) termín — netermín: *žihľava* — *pŕhľava*; *rumanček* — *harmanček*; *redkev* — *reďkovka*; *rajčiak* — *rajčina*, *paradajka* ap.

Expresívnymi synonymami sa na rozdiel od ich neutrálnych (nocionálnych) náprotivkov vyjadruje vždy istý postoj k pomenovanej veci. Ide tu o rozličné vzťahy citové (emocionálne), vôľové, náladové ap. Z tohto hľadiska sa môžu vyčleniť synonymá s expresívnymi príznakmi zjemňujúcimi (*chrúmat* — *chrumkať*; *umrieť* — *usnúť*), pejoratívnymi (*piť* — *slopäť*, *lôchat*; *krivý* — *čaptavý*), vulgárnymi (*hrešiť* — *bohovať*, *vracat* — *grcat*), zveličujúcimi (*nos* — *nosisko*), hypokoristickými (*matka* — *mamička*), s príznakmi irónie alebo žartu (*premýšlať* — *mudrovať*) ap. Pri väčšine expresívnych synonym sa však nedajú tieto príznaky vyčleniť osobitne, lebo ide pri nich o celý komplex príznakov daných najrozličnejšími odťienkami vzťahu k pomenovanej veci, javu ap.: *zauchovať* — *oflinok*, *špinovať sa* — *fafrať sa*, *hrčať* — *gundža*, *hladkať* — *tulkať*, *muknúť* — *pípnut*, *hnáť* — *duríť*, *hojdať* — *hompálať*, *hnevovať sa* — *paprčiť sa*, *hodiť* — *šmariť*, *hubiť* — *kántriť*, *chýtiť* — *zdrapiť*, *kaziť* — *humpľovať*, *nešikovný* — *grambla-vý*, *kyptavý*; pri jednotlivých neutrálnych synonymách sa utvára čas-

to celý rad expresívnych synonym: *robit* — *hrdlačiť*, *drhnúť*, *drieť*, *lopotiť*, *chlopotiť*, *klopotiť*, *mozolitiť*, *plahočiť sa*, *hrdlovať*, *hlušiť* ap.

Z časového aspektu sa vydelené synonymá s príznakom zastaranosti (*predstavený* — *principál*, *jedlo* — *poživeň*, *protiklad* — *protiva*, *milý* — *galán*) alebo novosti (neologizmy ako v dvojiciach *ko-nečný* — *finálny*; *najvyšší*, *vrchný* — *strešný*).

Miestny (územný) aspekt sa prejavuje pri synonymách typu *jarok* — *garád*, *hovoriť* — *hútoriť*, *držať* — *trímať* ap. Pri týchto synonymách sa popri zjavnej expresivite alebo príznaku hovorovosti výrazne pocituje aj ich územný (nárečový) pôvod, hoci už prenikli do spisovného jazyka.

Z hľadiska frekvencie môže ísť o príznak zriedkavosti: *ffíkat* — *frískat*, *ochabovať* — *chabieť*, *mračiť sa* — *chmáriť sa*, *klukatý* — *krútlavý*, *kockovať* — *kockavý* ap.

Treba zdôrazniť, že pri štýlistických synonymách sa uvedené príznaky neraz vyskytujú v rozličných kombináciach: príznak hovorovosti sa napr. spája s expresivitou, knižnosť so zriedkavosťou atď. Aspekt frekvencie (zriedkavosť oproti bežnému používaniu) môže zasahovať slová zo všetkých štýlistických rovín.

Synonymický rad

V doterajších výkladoch o synonymách sme sa často stretali s pojmom *synonymický rad*. Vysvetlím si bližšie, čo máme týmto pojmom rozumieť a akú úlohu má pri štúdiu synonym.

Už v predchádzajúcej kapitole sa zdôraznilo, že lexikálne synonymá v jazyku utvárajú systém. Nie sú teda náhodnými výrazmi individuálnych jazykových prejavov, ale sa istým spôsobom v slovnej zásobe zoskupujú a vyčleňujú. Synonymický rad je jednotkou tohto zložitého systému, je akýmsi jeho mikrosystémom. Synonymický rad je historickej sformovaná skupina slov, ktorú zjednocuje spoločná pojmová zložka. Synonymický rad nie je dajakou nemennou, izolovanou alebo uzavretou kategóriou, ale sa v ňom odrážajú procesy zmien v slovnej zásobe, ako napr. významové zmeny, štýlistické posuny medzi slovami, zanikanie slov, vznik nových slov atď. Všetky tieto zmeny pôsobia na vnútornú stavbu synonymického radu, na jeho rast alebo zmenšovanie alebo dakedy i na jeho rozpad. Istej etape vývinu jazyka vždy zodpovedá istý systém synonymických prostriedkov.

Ak porovnávame rozličné synonymické slovníky jedného jazyka, zistíme, že synonymické rady sa v nich vždy úplne nezhodujú. Súvisí to jednak s pružnosťou jazyka (spomínané zmeny v slovnej zásobe) a jednak aj s individuálnym povedomím autorov, ktoré je do istej miery odchodené. I keď sú jednotlivé členy synonymických radov ustálené v rozličnej miere, predsa je tu vždy zjavná tendencia po systémovom

výrovnávaní. Natiska sa otázka, kde sú hranice synonymického radu. Už z toho, čo sme povedali, vyplýva, že takéto hranice nie sú ustálené, synonymický rad je o t v o r e n ý systém.

Problém hraníc synonymického radu súvisí aj s otázkou mnohoznačnosti slov. Ide o to, či do synonymického radu patria slová iba v svojich základných významoch, alebo vo všetkých svojich (zväčša prenesených) významoch. Či teda napr. slovo *búchať* patrí iba do radu slov *búchať*, *udierať*, *bit*, *tlačiť*, *báchať*, *mlátiť*, *trepáť*, *práskať*, *trieskať*, alebo aj do radu synonym *tárať*, *lapotať*, *blabotať*, *trepáť*, *búchať* (napr. *búchať do sveta*). Už z uvedeného príkladu vidieť, že aj slová v svojich prenesených významoch môžu byť rovnoprávnymi členmi synonymického radu, ak je, pravda, tento význam ustálený a všeobecne známy.

V synonymickom rade sa zvyčajne vydeľuje jeho základný člen, tzv. dominanta. Dominanta sa vyznačuje významovou všeobecnosťou (t. j. obsahuje najviac významových prvkov spoločných s jednotlivými členmi radu) a štylistickej bezpríznakovosťou, neutrálnosťou. Ak ide o štylistické synonymá, vydelenie dominanty je jednoznačné. Napr. v rade synonym *množstvo*, *hromada*, *masa*, *kopa*, *hŕba*, *fúra*, *hora*, *sila*, *záťaha*, *húf*, *roj* (napr. deti) je očividné, že slovo *množstvo* je základným, bezpríznakovým členom radu, ostatné synonymá sprevádzajú doplnajúce odtienky s rozličnou mierou expresivity a hovorovosti. Podobne pri základnom, bezpríznakovom slove *hlava* sa utvára celý rad synonym s expresívnymi alebo pejoratívnymi príznakmi: *kotrba*, *gigaňa*, *gegyňa*, *lebeňa*, *gebula*, *tekvica*, *drgaňa* ap.

Pri synonymách s významovými odtienkami vydelenie dominanty nie je vždy také jednoznačné. Súvisí to s tým, že najvšeobecnejší význam sa nedá vyčleniť v každom prípade, alebo sa nedá prisúdiť jednoznačne iba jednému členu radu. Všeobecný význam môžeme pozorovať napríklad v rade synonym *liškať sa*, *lichotíť*, *podlizovať sa*, *zaliečať sa*, *podkladať sa*, *poklonkovat sa*, *pritierať sa*. Základný člen radu *liškať sa* vyjadruje najvšeobecnejší význam: úsilie dostať sa do príazne dako (obyčajne vychvalovaním, ale aj inými prejavmi náklonnosti). Slovo *lichotíť* je zúžené na slovný prejav; podobný význam má synonymum *pochlebovať*, iba miera intenzity je väčšia. Pri slovose *zaliečať sa* je oslabený záporný hodnotiaci moment (je blízke významu slovesa *dvoríť*). V slovose *podlizovať sa* je zdôraznená falošnosť a neúprimnosť; tieto významové odtienky sa ešte stupňujú pri slovose *podkladať sa*. V daktórskych synonymických radoch však tažko vydeliť slovo, ktoré by v sebe spájalo najvšeobecnejší význam ostatných členov radu. Tak je to napr. pri rade slov s významom nesúhlasu, nezhody s dakým: *nedorozumenie*, *spor*, *hádka*, *zvada*, *škripka*, *roztržka*, *konflikt*. V tomto synonymickom rade ide o rozličné stupne nezhody, no tažko určiť, či základným členom má byť slovo s najnižším stupňom príznaku (*ne-*

dovozumenie) alebo s jeho najvyšším stupňom (*konflikt*, príp. *roztržka*). Istým popretím dominanty (najmä pri významových synonymách) je i to, že každý člen radu — ak ho postavíme do úlohy základného člena — utvára si svoj vlastný, t. j. do istej miery odlišný synonymický rad. Napr. slovo *ťahostajný* má synonymá *nevšimavý*, *apatický*, *flegmatický*, *vlažný*, *indiferentný*, *nedbanlivý*, *nedbajský*, *laxný*; do radu synonym slova *nedbanlivý* nepatria však už slová *apatický*, *indiferentný*, *flegmatický* a naopak, pribúdajú k nemu členy *povrchný*, *lajdáčky*, *nestarostlivý*, *neporiadny*.

V synonymickom rade ako v mikrosystéme synonym sa prepletajú všetky vzťahy, ktoré sú charakteristické pre synonymá: významové i štýlistické vzťahy, viacvýznamosť slov, vzťahy vzájomnej zameniteľnosti a rozličnej sémantickej spájateľnosti. Preto je analýza synonymického radu východiskom pri štúdiu synonymie.

(Pokračovanie)

LITERATÚRA

- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1970, s. 193—222.
- FILIPEC, J.: Česká synónyma z hľadiska stylistiky a lexikologie. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961.
- ACHMANOVA, O. S.: O stiličeskoj differenciacii slov. In: Očerki po obšeji i russkoj lexikologii. Moskva, Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatelstvo ministerstva prosveščenija RSFSR 1957, s. 234—277.
- HORECKÝ, J.: Miesto a úloha synonym v terminológii. Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, s. 353—357.
- LEVČENKO, S. F.: Podbor i razrabotka komponentov sinonimičeskogo riada v polnom slovare sinonimov. In: Leksičeskaja sinonimija. Red. S. G. Barchudarov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1967, s. 81—94.
- PALEVSKAJA, M. F.: Problema sinonimičeskogo riada, jego granic i vozmožnosti vydelenija dominanty. In: Leksičeskaja sinonimija. Red. S. G. Barchudarov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1967, s. 94—104.

O výslovnosti zámena *kto*

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ

V jazykovej praxi sa zámeno *kto* nevyslovuje vždy správne. Okrem výslovnosti typu *kto* veľmi často počujeme toto zámeno vyslovovať v podobe *gdo*.

O tom, že takáto výslovnosť je nenáležitá, písalo sa už viac ráz.

Pretože tento jav sa nedá dobre vysvetliť z vnútorných zákonitostí, hľadali sa jeho vonkajšie príčiny. Vyslovil sa predpoklad, že na výslovnosť typu *gdo* najviac vplyva príslovka *kde* (vysl. *gde*), t. j. že podoba *gdo* vznikla výslovnostnou kontamináciou (skrižením) zámena *kto* a príslovky *kde¹* (*kto; gde>gdo²*).

V tomto prispevku chceme upozorniť aj na ďalšie možné zdroje výskytu tohto javu. Ukazuje sa totiž, že výslovnosť typu *gdo* nemožno vysvetliť výlučne vplyvom príslovky *kde*.

Na území Slovenska jestvuje vo výslovnosti päť podôb zámena *kto*.³ Zhodne so spisovnou normou výslovnosť typu *kto* je rozšírená na celej oblasti stredného Slovenska (v novohradských, zvolenských a oravských nárečiach, v časti Liptova a Hontu), ba čiastočne i v trenčianskom nárečí a v okolí Dunajskej Stredy.⁴ Naproti tomu najmä na západnom Slovensku (v nárečiach bývalej bratislavskej, nitrianskej a trenčianskej stolice) a aj v časti Tekova a Turca vyslovuje sa *gdo*,⁵ miestami *do*. V slovenských nárečiach sa vyskytuje ešte výslovnosť *chto* (prevažne na východnom Slovensku)⁶ a na menšom území (v sotáckych nárečiach) *fto*. Táto rozmanitosť výslovnostných podôb zámena *kto* v slovenských nárečiach pravdepodobne podporuje jeho rozkolisanosť aj v spisovnej slovenčine. Je totiž známe, že jestvovanie viacerých variantov nejakého prvku v povedomí nositeľov jazyka môže byť prameňom neistoty aj pri ustaľovaní jeho spisovnej podoby.

Uvedieme ešte, že J. Stanislav vo svojej Slovenskej výslovnosti (s. 186) uvádza aj bližšie nelokalizovanú výslovnosť typu *kdo* (vedľa

¹ Slovenská reč, 20, 1955, s. 188; Jazyková poradňa I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1957, s. 243–244 (autorom prispevkov je G. Horák). Tu sa pripomína, že výslovnosť príslovky *kde* ako *gde* je zdôvodnená a celkom správna: zmena *k>g* zodpovedá pravidlu o spodobovaní na morfematičkom štíku, kym pri zámene *kto* sa asimilácia nemôže uplatniť, lebo sa nemá o čo opriť. Stretajú sa tu totiž dve znelostne zhodné (neznelé) spoluhlásky *kt-*. Porov. k tomu aj STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Martin, Vydavateľstvo Osveta 1953, s. 186. O výslovnosti zámena *kto* pozri aj 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1971, s. 122.

² Staročeská zmena *kto>gdo* (graficky *kdo*) sa tiež vysvetľuje vplyvom slov *kde*, *kdy*, *kudy*. (Porov. MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968, s. 247.)

³ Všetky údaje o výslovnosti zámena *kto* čerpáme z akademického Atlasu slovenského jazyka (ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus, časť 1, 2. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968).

⁴ Na porovnanie uvádzame, že podoba *kto* je aj v spisovnej poľštine a ruštine.

⁵ Rovnako v spisovnej češtine; v slovinčine je *gdō*.

⁶ Takisto v ukrajinčine, bieloruštine a dolnolužičtine.

gdo). Túto podobu nezaraďujeme medzi päť základných, pretože ju nemáme doloženú.⁷ Takáto „artikulačne ťažká“ výslovnosť protirečí fonetickým zákonitostiam slovenčiny (pravidlu o spodobovaní) a bude asi len ojedinelá.

Čo je teda príčinou toho, že u mnohých používateľov spisovného jazyka sa stretáme s výslovnosťou typu *gdo*?

1. Podľa jazykovozemepisného zobrazenia v Atlase slovenského jazyka sa možno nazdávať, že je veľa používateľov spisovného jazyka, v ktorých povedomí výslovnostná podoba *gdo* je dôsledkom stavu v rodnom nárečí. Štatistické zhodnotenie ich počtu (bolo by zaujímavé a potrebné) by muselo rátať aj s redukovanou formou *do*, lebo tá po 1. predpokladá podobu *gdo* a po 2. implikuje túto podobu v jazykovom povedomí používateľov spisovnej slovenčiny.

Nijako nás teda neprekvapí, že výslovnosť *gdo* sa najviac vyskytuje na západnom Slovensku. Napríklad v Bratislave ju môžeme pozorovať u vysokého percenta obyvateľov. Všimli sme si ju aj v nahrávkach niektorých interpretov tančených piesní (napr. u Dušana Grúňa) a v televíznych inscenáciách (napr. Viktor Blaho: Rozvod). Ako vidieť, forma *gdo* sa uplatňuje aj proti eventuálnemu vplyvu písanej predlohy.

2. Pravdaže, izoglosy výskytu podoby *gdo* u používateľov spisovnej reči sa nekryjú s hranicami západoslovenskej oblasti, ani s izoglosami jej výskytu v nárečiach. Znenie *gdo* počut' aj na strednom a východnom Slovensku. Tu môže ísť o vplyv bratislavského centra, ale aj českého zámena *kdo* (vysl. *gdo*). Je to faktor, ktorý pri dnešnej jazykovej situácii (spoločné vysielanie rozhlasu a televízie, uvádzanie českých filmov na Slovensku, prípadne zahraničných filmov s českým dabingom a ī.) môže pôsobiť pomerne silno. Tento faktor uvádzali najčastejšie osoby stredoslovenského pôvodu, ked sme sa ich pýtali, čo pôkladajú za príčinu toho, že vyslovujú nenáležité *gdo*.

3. Mohlo by sa uvažovať aj o „asimilácii na diaľku“, a to v takých prípadoch, keď sa povedzme *kdeko* vysloví ako *gdegdo*. Vyplýva to aj z výkladu, ktorý v citovaných príspevkoch predkladá G. Horák.

Chybe sa vyslovuje nielen zámeno *kto* („*gdo*“), ale aj niektoré jeho odvodeniny. K najfrekventovanejším patria formy *niegdo*, *nigdo*. Menej časté sú podoby *gdokol'vek*, *volagdo*, *dagdo*. Od tohto istého základu je utvorené zámeno *který*. Pri ľom nevznikajú nijaké výslovnostné ťažkosti a bez väčších kolisaní sa vyslovuje správne ako *kterí*. Každá iná podoba tohto zámena sa pocítuje ako silno príznaková, napr. nárečová (*kerí*), nižšia hovorová (*gdori*); takúto výslovnosť možno vysvetliť iba vplyvom cudzieho fonologického systému, prípadne

⁷ Doklad na túto výslovnosť nezaznamenáva ani Atlas slovenského jazyka.

ako individuálnu výslovnosť). Naproti tomu výslovnosť typu *gdo*, *nie-gdo*, *nigdo*, *dagdo* atď. sa u mnohých hovoriacich nepočítuje ako ne-korektná, ba dokonca ani ako príznaková, t. j. výslovnosť typu *gdo* používateľom jazyka splýva s výslovnosťou typu *kto*. Preto aj my — rovnako ako G. Horák — pokladáme práve zámeno *ktorý* za najvhodnejšiu oporu pri ustalovaní správnej výslovnosti zámena *kto*, ako aj pri jej nácviku povedzme v školskej praxi.

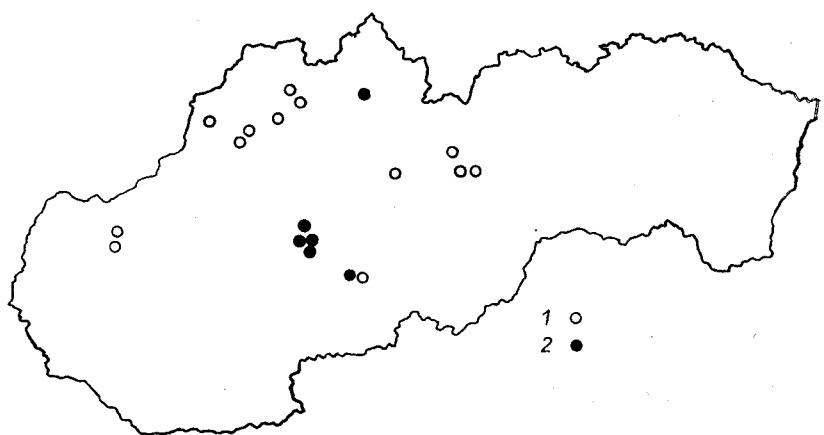
Slová snoh, snoha, snož, snoža v slovenských zemepisných názvoch

MILAN MAJTÁN

Slová *snoh*, *snoha*, *snož*, *snoža* nie sú známe v spisovnej slovenčine, ale v kartotéke nárečového slovníka máme doložené slová *snoha* (= haluz) z obcí Kšinná (okr. Trenčín), Bošany (okr. Topoľčany), Brezová pod Bradlom (okr. Senica), *snožnice* (pl. = vnútorné dosky na mlynskom kolese pod korcami) z okolia Prievidze, aj *snohatý* (= nohatý) a *snoháč*, *snohár* (= vysoký, nohatý človek). Slová *snohatý*, *snoháč* a *snohár* vznikli pravdepodobne až pôsobením ľudovej etymológie, ktorá spájala a spája slovo *snoha* a jeho odvodeniny so slovom *noha*, teda *snohatý* = nohatý atď.

Slovo *snoha* je známe aj z východnej Moravy, kde sa vyskytuje s významom „haluz, konár“, aj v terénnych názvoch. Z poľštiny poznáme slová *snoza* s významom „drevená skoba“ a *zanoza* s tým istým významom a s významom „ihlica v jarme, priečna časť jarma“. Dobre doložené sú príbuzné výrazy z východoslovanských jazykov. Vo Vasmerovom etymologickom slovníku ruštiny sa uvádzajú slová *snazy*, *snoza* (= nakriž položené paličky v úli), *snoza* (= bídielek vo vtáčej klietke), Hryňčenkov slovník ukrajinčiny zachytáva slová *sniz*, dem. *snozyk*, a *snoza*, dem. *snizka*, označujúce rozličné reálne; napr. vrchnú doštičku na korci mlynského kolesa, doštičky spájajúce vrchnú časť jarma so spodnou, priečne tyčky držiace kostru pleteného komína, priečne prúty, okolo ktorých sa zapletá košina, časť pluhu a i. Slovo *sniz* (gen. *snoza*) sa v ukrajinčine používa aj ako zemepisný termín, ktorým sa označuje nevelká vyvýšenina medzi dolinami, vŕšok.

Slová *snoz*, *snoza* (a teda aj *snoh*, *snoha*, *snož*, *snoža* a jsl. *zanuga*) svojím pôvodným významom súvisia s pôvodným významom slova *nôž* (nôž bol pôvodne nástroj na pichanie, bodná zbraň). Odráža sa to aj

Slová *snoh*, *snoha* (1) a *snož*, *snoža* (2) v slovenských zemepisných názvoch

v ich základných najvšeobecnejších významových príznakoch (reálne v tvaru tyčky, paličky, i v topografickej nomenklatúre využitý význam „vrch, kopec“).

V slovenských zemepisných názvoch sa vyskytujú slová *snoh*, *snoha*, *snožek*, *snožka*, *snož*, *snoža*, *snožie*. Názvami utvorenými z týchto slov sa pomenúvajú kopcovité terénnne tvary, vrchy, kopce. Doložené máme názvy *Snoh* z obcí Zemianska Závada (okr. Považská Bystrica), Lietavská Svinná (okr. Žilina), Brezová pod Bradlom (okr. Senica), *Na Snohoch* z obce Kotrčina Lúčka (okr. Žilina), *Medzi Snohmi* Radola (okr. Čadca), *Snožek* Horný Moštenec (okr. Považská Bystrica), *Snoha* (825 m), *Veľká Snoha* (778 m) a *Malá Snoha* (770 m) z katastra obce Hriňová (okr. Zvolen), *Snohy Lešt* (okr. Zvolen), Prašník (okr. Trnava), *Pod Snohami* Hriňová (okr. Zvolen), *Snož Lešt* (býv. Turie Pole, okr. Zvolen), *Snoža* z obcí H. Lehota (okr. Dolný Kubín), Piteľová, Hronská Dúbrava, Bartošova Lehôtka (okr. Žiar nad Hronom), *Snožie* z obce Trnavá Hora (okr. Žiar nad Hronom).

Názvy kopcov *Snoha*, *Veľká Snoha* a *Malá Snoha* boli východiskom vzniku názvu samoty *Snohy* i názvu potoka *Snoha*; samota leží medzi uvedenými kopcami v katastri obce Hriňová (okr. Zvolen), potok tečie od Snohy do katastra Čierneho Balogu (okr. Banská Bystrica).

Slovám *snoh*, *snoha*, *snož*, *snoža*, doloženým v slovenských zemepisných názvoch a využitým v názvoch terénnych tvarov kopcovitého charakteru, pripisujeme v staršej slovenčine význam „vrch, kopec, vršok“, hoci tento význam nateraz z apelatívnej slovnej zásoby slovenských nárečí nepoznáme. K tomuto predpokladu však vedie význa-

mová výstavba paralelných slov *snoz* (*sniz*), *snoza* vo východoslovenských jazykoch, najmä v ukrajinčine, osobitne však ukrajinský apelatívny zemepisný termín *sniz* (gen. *snoza*) s významom „neveľký vršok medzi dolinami“. Istou oporou je i slovo *zanoga*, vyskytujúce sa v južnoslovanskej toponymii, doložené ako apelatívny termín s významom „vrch, kopec“ (nem. Hügel) v bulharčine.

LITERATÚRA

- BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, Wiedza powszechna 1957, s. 505 (*snoza*), s. 645 (*zanaiza*).
- FASMER, M.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka II, Moskva, Izdatel'stvo Progress 1967, s. 78 (*zanaiza*); III, 1971, s. 696 (*snazy*), 700 (*snoza*).
- HRYNČENKO, B. D.: Slovar ukrajinskoji movy IV, Kyjev 1909, s. 162.
- KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1924, s. 624 (*snohatý*).
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 403 (*nůž*).
- ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. Praha, Academia 1970, s. 128–129 (*noga*, *zanoga*).

ROZLIČNOSTI

O slovesách sekat' a kosiť

V bratislavskom Večerníku sme nedávno čírali reklamný nápis, ktorý sa ponúkal stroj na sekanie trávy. Pozastavili sme sa nad spojením *sekanie trávy*, ktoré tento reklamný nápis obsahuje.

Akú činnosť rozumieme v slovenčine pod slovesom *sekat'* a slovesným podstatným menom *sekanie*? Slovník slovenského jazyka (IV. diel, s. 51–52) podáva takýto výklad základného významu slovesa *sekat'*: ostrým predmetom, napríklad nožom, sekerou rozdeľovať na časti, na menšie kúsky. K výkladu sú pripojené spojenia: *sekat' orechy*, *mandle*, *sekat' petržlen*, *sekat' drevo*, *sekat' ľad*, *sekat' slamu*. Je jasné, že pri odstraňovaní istej časti trávnatých rastlín alebo obilníč nejde o takúto činnosť. Nejde o nijaké rozdeľovanie na menšie časti, ale o odrezávanie bylinatých častí rastlín. Dobre vieme, že v slovenčine označujeme túto činnosť slovesom *kosiť*. V spojeniach *kosiť*

obilie, kosiť trávu, kosiť d'atelinu nachádzame sloveso *kosiť* aj u klasíkov našej literatúry. Tak čítame napríklad u Janka Jesenského: *Matej Jakub, polremeselník a polgazda, kosił raz odludnia d'atelinu na svojej ráte neďaleko úpustu.* Martin Kukučín zasa píše: ... *v lete kosi, až sa mu štica parí, v zime mláti, až sa v dedine ozýva.* Eudo Ondrejov je autorom tejto vety: *Tráva sa sedliakom dľabčí, nemožno ju kosiť.*

Aj odvodené slová súvisiace so slovesom *kosiť* dokazujú, že základné je toto sloveso. Máme napr. dejové podstatné meno *kosba* a činieliské podstatné meno *kosec*. Slovom *kosba* sa označuje predovšetkým obdobie kosenia, a vtedy má podobný význam ako slovo *žatva*. Napríklad u Timravy čítame: *Oračka už minula, i úhorenie odbavili, teraz, kým príde kosba, popráva si gazda domáce riady.* Alebo Tajovský píše: *V kosbe to bolo, ale už ku koncu, keď sa viac rozváža ako suši.* Dakedy môžeme nájsť slovo *kosba* ako synonymné so slovom *kosenie*: *Dnes je práve pred kosbou tejto lúky.* (Gabaj)

Uvedieme dva-tri príklady aj na slovo *kosec*: *Dievčatá, ktoré niesli koscom na lúku ubed ...* (Zúbek); ... *aby sa koscom na leto hladko kosiilo* (Tajovský); *Ale každý Podkoničan, či je to už kosec, či hrbáčka, nepovie inakšie ako „kosba“, keď ide o kosenie trávy.* (Tlač)

Aj nástroje na odrezávanie nadzemných častí rastlín pomenúvame slovami príbuznými so slovesom *kosiť*. Sú to slová *kosa* a *kosák*. Na strojoch určených na kosenie sú tiež ostré nože podobné ostriu kosy. Tieto stroje sa volajú *kosačky*. V poľnohospodárskej literatúre môžeme nájsť názov *trávna kosačka* ako pomenovanie stroja na kosenie trávy, ktorý sa dá prispôsobiť aj na kosenie iných rastlín.

Stroj spomínaný v reklamnom nápisе, ktorý sme uvádzali na začiatku, každý z nás dobre pozná. Mnohí ho majú aj doma a kosia ním trávniky okolo domu alebo okolo chaty. Vidíme ho aj v rukách pracovníkov starajúcich sa o úpravu trávnikov v našich mestách. Keďže sa názov *trávna kosačka* používa na pomenovanie väčšieho stroja, menší strojček na benzínový pohon môžeme volať tiež *trávna kosačka* alebo *strojček na kosenie trávy*.

Význam slovesa *kosiť* je veľmi blízky významu slovesa *žat*. Možno ho používať spravidla v tých istých spojeniach ako sloveso *kosiť*, ale nie vo všetkých. *Žat* značí kosiť obiliny v čase zberu (porov. spojenia *žat pšenicu, žat jačmeň, ako budeme žat, už máme požaté*). Rozdielne je pomenovanie konkrétnej činnosti z hľadiska nástrojov na kosenie: ak ide o narábanie kosou, označuje sa činnosť slovesom *kosiť*, ak ide o narábanie kosákom, označuje sa táto činnosť slovesom *žat, zožinať*. Sloveso *žat* sa takto používa aj v ľudových piesňach: *Žalo dievča, žalo trávu neďaleko Temešváru. — Keď som išiel cez trenčanský les, žali tam dve panny oves.*

Zaujímavé je využitie prenesených významov slovies *kosiť* a *žat*.

Prenesený význam slovesa *kosiť* je v obraznom vyjadrení *smrť kosi, guľomet kosi* a v príbuzných spojeniach, ako to vidíme aj na príkladoch z literatúry: *Čo tam po voľajakom kopaničiarovi, i keď ho smrť kosi v mladom veku, v rozkvete života.* (Zguriška) — *V Neapoli kosi pred sto rokmi hlad a mor.* (Žáry) — *Na jeseň v osemnásťom roku postihla celú Európu chripka. Smrť kosiila vo veľkom.* (Zúbek) — *Guľomet ich kosiak trávu. Už dobrá stovka ich padla.* (Tlač) — *Tubera sa vreckovky nebojí. Táto kosi jedna radosť.* (Jašík)

Prenesený význam slovesa *žať* sa používa v spojeniach *žať vavríny, slávu, úspechy.* Význam slovesa *žať* tu úzko súvisí s konkrétnym významom „zberať úrodu“ a značí získavať plody toho, čo sme si pripravili nejakou činnosťou.

Aj to, že uvedené prenesené významy vznikajú pri slovesách *kosiť* a *žať*, ale nie pri slovise *sekať*, ukazuje, že sloveso *sekať* do tohto významového okruhu nepatrí.

Na záver našich poznámok pripomíname, že obilie a trávnaté bylinky sa nesekajú, ale kosi, prípadne žnú, a stroj, ktorým sa pri tejto činnosti narába, volá sa *stroj na kosenie, strojček na kosenie* alebo *kosačka*, prípadne aj *ručná kosačka*.

M. O. Malíková

SPRÁVY A POSUDKY

Z jednej besedy

Z krátkych správ uverejňovaných z času v našom časopise čitatelia vedia, že jazykovedci sa dosť často stretávajú v rozličných inštitúciach s tými našimi ľudmi, ktorí aktívne a tvorivo pracujú v okruhu spisovnej slovenčiny.

Takéto besedy bývajú už roky aj vo vydavateľstve Tatran v Bratislave. Východiskom besedy v polovici marca tohto roku bol preklad diela známeho francúzskeho spisovateľa Mauricea Druona (člena Francúzskej akadémie) *Rendez-vous aux enfers — Stretnutie v pekle* (preložila Anna Havíarová; vyšlo r. 1969). Román vyšiel v Paríži r. 1951 a pre nás je zaujímavý aj tým, že odkryva morálnu podstatu takých ľudí, ako je jeho hrdina minister La chaume, ktorí si krátkozrako vydýchl po mnichovskom diktáte, lebo na chvíľu predlžili svoj prázdný život. Na celkovú charakteristiku zacielenia románu zacitujeme jeho zakončenie: „Život zneuctuje, pravdaže; ale pre Simona La chauma, ako i pre svet, ktorý predstavoval, to bol jedný spôsob, ako žiť.“

Všeobecne sa konštatovalo (úvod do besedy predniesol G. Horák), že pre-

klad má v celku peknú úroveň a že v ňom vidieť starostlivú prácu prekladateľky aj redakcie.

Z besedy vyberáme malí ukážky, ktorá môže zaujímať aj našich čitateľov, a to najmä tých, čo sledujú preklady alebo sami prekladajú.

Pristavíme sa pri troch poznámkach zo slovníka — pri výrazoch *premálať*, *kratochvíla* a *merat* (= mať istú dĺžku, šírku a pod.) a pri dvoch skladobných javoch pozoruhodných aj zo štýlistickej stránky.

Premálať. — Pri slovese *premálať* prekladateľka uplatnila jemný zmysel pre vecný význam a štýlistickú hodnotu slov *prežúvať* a *omálať* so zreteľom na francúzske *remâcher* (= prežívať) v súvislosti s vytrvalými návratnými pocitmi. Konfrontáciou sloviec *prežúvať* a *omálať* dostala sa k slovesu *premálať*, ktoré je výstižným vyjadrovacím prvkom myšlienky vyslovenej touto vetou: *Ut omnia sylvaine vytasila s pocitmi, ktoré celý deň premáala* (s. 85). — ...*qu'elle avait remachés tout le jour* (s. 86). — Sloveso *premálať* pokladáme približne za mnohostranne priliehavé (porov. konkrétnie *premielať*); *prežúvať* by bolo bývalo v danej vecnej súvislosti pritvrdé.

Kratochvíla. — Použitie zloženého podstatného mena *kratochvíla*, ktoré uvádzajú A. Bernolák a poznáme ho napr. aj z Kukučína, pokladáme za výstižné, ale i potrebné popri slove *zábava* (dakedy sa proti nemu pre paralelnú motivovanosť s nem. *Kurzweile* vyslovovali námetky). I dnes sa pociťuje ako nosný spisovný lexikálny prvok. V preklade ho čítame v tejto vete: *Túto kratochvílu* (rozumej: robenie bábik z chlebovej striedky) *zanechala už pred mnohými rokmi* (s. 34) — *Elle avait abandonné ce passe-temps* (motívacia francúzskeho zloženého podstatného mena je podobná, no nie zhodná) *depuis bien des années* (s. 34). Väčšia životosť slova *kratochvíla* zreteľne vystúpi, keď ho porovnáme so štýlisticky striedajúcim (neutrálnym) *zábava*. — Slovo *kratochvíla* označuje činnosť na vyplnenie dlhého času (= kráti sa ňou chvíľa).

Trocha kritický postoj máme ku slovesu *merat* (ide o beletristický text), ktoré prekladateľka použila pod vplyvom originálu v tejto súvislosti: ...*meral vyše meter deväťdesiat* (s. 111) — ...*il mesurait plus d'un metre quarante-dix* (s. 111–112). V hovorovom štýle reči, ale i v podávaní bežnej reči v beletrií stačilo by namiesto *merat* sloveso *mať*: ...*mal vyše meter deväťdesiat*.

Teraz dve poznámky zo skladby.

Prípustková veta uvedená spojkou nech. — Takúto vetu nájdeme v preklade v tomto súvete (minister Lachaume hovorí bratovi svojej milenky Jeanovi - Noëlovi): *Nech aj som minister, nemôžem konať protizákonie* (s. 188) — *Tout ministre que je suis, je ne peux pas aller contre la loi* (s. 87). Prípustková veta by vyznala primeranejšie a zvyčajnejšie so spojkou *hoci* alebo so spájacím výrazom *i keď*: *Hoci (i keď) som minister, nemôžem konať protizákonie*. — Ide o prípustku opierajúcu sa o skutočný stav (Lachaume je ministrom), a spojka *nech* sa používa vo veteach vyslovujúcich fikciu, ne-skutočný dej, napr. *Nech (ak) neprídem, dieťa sa zadusí*.

Použitie polovetnej konštrukcie, stavového akuzatívu. — Tento záber zo skladby bude ukážkou jemného štylizovania prekladového textu. Prekladateľka použila v slovenčine známu, trocha expresívnu polovetnú konštrukciu (po-užívanú v doplnku na vyjadrenie sprievodného stavu), tzv. absolútny akuzativ.

síce paralelne s takou istou väzbou vo francúzštine, no vo viacnásobnom doplnku jemne uplatnila aj zreteľ na štylistickú disimiláciu — v tomto súvetsí: *Zvesil kúpací plášť a držal ho pritisnutý k sebe s rukami zapäťmi pod bradou, čelo sklonené, mihalnice sklopené.* (s. 113) — *Il avait décroché le peignoir de bain et le tenait serré contre lui, les mains jointes sous le menton* (tento doplnok sa prekladá vzhľadom na potrebu štylistickej disimilácie predložkovým inštrumentálom: *s rukami zapäťmi pod bradou*), *le front incliné, les paupières basses.* (s. 113). — I vtedy, keby prekladateľka bola použila v obidvoch doplnkoch inštrumentál (*s rukami zapäťmi pod bradou, čelom skloneným, mihalnicami sklopenými*), i vtedy, keby bola v obidvoch použila akuzatívnu polčetnú väzbu (*ruky zapäťe pod bradou, čelo sklonené, mihalnice sklopené*), bola by sprievodná dejová okolnosť vyznela jednotvárne a v druhom prípade okrem toho zbytočne dramatizujúco. Prekladateľka si vychádzavo z možných riešení vybrała štylisticky uhladenejšie.¹

P o z n á m k a . — V diskusii sa veľmi nástojočivo nastolila požiadavka normovania spôsobu, ako prekladať vlastné mená, a to najmä mená ulíc. Ukázalo sa, že tu sa môže vypracovať len rámcová jazyková norma, dovoľujúca špeciálne riešenia. (Niektory totiž je pomenovanie ulice aj v pôvodnom jazyku nepriehľadné a pokus o preklad by bol neprimeraný.) Podrobnejšie riešenie problému, ako prekladať vlastné mená, najmä mená ulíc, bude predmetom daktorej z ďalších besied.

G. Horák

Jazyková stránka jednej právnickej príručky

(JUDr. V. Kratochvíl, Rodinné právo v kocke. 1. vyd. Bratislava, Práca, vydavateľstvo ROH 1972, 128 strán)

Vydavateľstvo Práca v rámci edície *Knižnica otázok a odpovedí* pravidelne vydáva publikácie, v ktorých odborníci sprístupňujú širokej verejnosti mnohé dôležité právne predpisy, platné v našej socialistickej spoločnosti. Jednou z ostatných publikácií spomínamej edície je knižka JUDr. V. Kratochvíla *Rodinné právo v kocke*. Autor sa usiluje prístupnou formou priblížiť čitateľom základné zákonné predpisy o rodine, pričom postupuje tak, že najprv spravidla cituje príslušný paragraf zákonného predpisu a potom podáva k nemu výklad. V úvode publikácie si určuje tento cieľ: „Táto práca má oboznámiť čitateľa s hlavnými zásadami zákona o rodine a niektorých vykonávacích predpisov...“

Možno povedať, že autorovi sa podarilo dosiahnuť cieľ určený v úvode. Nasou úlohou však nie je posúdiť knižku z odbornej stránky; všimneme si jej jazykovú stránku. Vcelku možno konštatovať, že text knižky bol pripravený starostlivо, ale aj tak sa ešte kde-to našli jazykové kazy.

Najprv sa zameriame na slovnú zásobu a osobitne na právnickú termino-

¹ Pozri môj článok O takzvanom absolútном akuzatíve. Slovenská reč, 22, 1957, s. 177—182.

lógiu. Pri pozornejšom sledovaní publikácie možno zistíť, že autor používa ustálené termíny, obsiahnuté aj v Právnickom terminologickom slovníku (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1952). Vycítovať možno azda to, že používa aj také právnické termíny, prípadne iné slová, ktoré sa z hľadiska súčasnej spisovej slovenčiny hodnotia ako nie korektné. Uvedieme niektoré príklady: *vzhladom na nutnú evidenciu* (12), *nutnú lekársku pomoc* (46), namiesto *nevyhnutné, potrebnú, je nutné prihliadať* (86) n. *treba prihliadať /prizerať*, pričom sa nesmie opomenúť *objasnenie vzťahu* (70) n. pričom sa nesmie zabudnúť na *objasnenie vzťahu, nemožno opomenúť zásadu* (26) n. *nemožno obiť zásadu, prejednať návrh* (53) n. *prerokovať návrh, s dohodou, ktorá sa dojednala* (111) n. *s dohodou, ktorá sa dohovorila, byt je zdravotne závadný* (114) n. *byt je zdravotne škodlivý, do čiastky 400 Kčs* (97) n. *do sumy 400 Kčs*. V ostatnom čase sa namiesto výrazov *tehotenstvo* (8), *tehotná žena* (91), *otehotnela* (17) uprednostňujú výrazy *tar chavost, tar chavá žena, o' tar chavela*.

Aj v Právnickom terminologickom slovníku sú výhrady proti nadmernému používaniu slova *doba*. V slovníku sa píše, že „*doba spravidla znamená dlhší časový úsek, preto je správnejšie používať čas*“, a za tým sa uvádza niekoľko príkladov. Podľa toho aj v posudzovanej publikácii bolo treba uprednostniť slovo *čas* napr. v týchto spojeniach: *musí aj určitú dobu trvať* (24), *v primerane dobe* (52), *na dobu po rozvode* (25), *narodí sa v dobe medzi...* (55), *neprimerane dlhú dobu* (65, tu by stačilo aj *neprimerane dľho*), až *do tej doby* (63, stačilo by až *dovtedy*).

Namiesto podstatného mena *znalosti*, ktoré sa vysúva zo slovej zásoby spisovej slovenčiny, bolo treba uprednostniť podstatné meno *vedomosti*, resp. *poznatky*, napr. v týchto spojeniach: *právnych znalostí* (6), *pedagogických znalostí* (72).

Pridavné meno *samotný* sa nepoužíva, ak sa má zdôrazniť pri ňom stojace podstatné meno. Namiesto neho treba v takom prípade používať vymedzovacie zámeno *sám*. Napríklad: ...*které sa týkajú samotného dieťata* (79) n. *s a m é h o dieťata*.

Z nových lexikálnych prostriedkov hodno spomenúť prídavné meno *vynútiteľný* (*práva a povinnosti zo strany spoločnosti vynútiteľné*, s. 5), ktoré je náležite utvorené zo slovesa *vynútiť* príponou *-telný* podobne ako napr. prídavné meno *stlačiteľný, stráviteľný*. Prídavné meno *vynútiteľný* má tu význam „*ktorý možno vynútiť*“. Ako nové lexikálne prostriedky možno hodnotiť aj prídavné mená *oprávnený a povinný* vo funkcií podstatných mien, napr.: *Pri určení výživného musí súd prihliadať na odôvodnené potreby oprávneného, ako aj na schopnosti a možnosti povinného* (93). Slová *oprávnený* a *povinný* treba v tomto prípade pokladať za spodstatnené prídavné mená.

Zo slovotvorných chýb upozorňujeme na nenáležitý tvar prídavného mena *náhodilý* (22) n. *náhodný*, na zdrobeninu *domok* (*v rodinnom domku*, s. 111) n. *domček* a na tvar slovesa *splňuje* (71) namiesto kratšieho tvaru *splňa*, ktorý sa uprednostňuje v súčasnej spisovej slovenčine.

Morfologické chyby sme v teste takmer nenašli. Ako jednotlivost uvádzame nenáležitý tvar podstatného mena *predpis* vo vete... s *hlavnými zásadami tohto zákona o rodine a niektorých vykonávacích predpisoch* (n. *predpisov*, s. 6).

Medzi časté jazykové kazy posudzovaného textu patrí nenáležité používanie príčinnej predložky *pre* namiesto cieľovej predložky *na*. Uvedieme niekoľko príkladov: *pomôcka prie pochopenie* (10) n. *pomôcka na pochopenie*, *podmienky pre ďalšiu výchovu* (30) n. *podmienky na ďalšiu výchovu*, *výchova pre budúce povolanie* (33) n. *výchova na budúce povolanie*, *pre určenie výšky nájomného* (80) n. *na určenie výšky nájomného*.

Z pravopisných chyb upozorňujeme na nesprávne písanie bodky za základnými číslatkami, ak sú napísané číslicami, napr. *po 180. dňoch* (55), *premlčuje sa priznané právo v 10. rokoch odo dňa* (95, tu je však náležitá predložka *po* nie *v*).

V texte sme zistili aj niektoré priestupky proti platným pravidlám o písaní čiarky. Napríklad čiarka sa zbytočne použila pred zlučovacou spojkou *a* v týchto prípadoch: ...*redukcia zbytočných manželských prekážok*, (!) a *účelná úprava zrušenia manželstva* (6), na zákon ...*o prídavkoch na deti z nemocenského poistenia*, (!) a na zákon zo dňa 18. decembra 1969 (8), ...*aby sa národné výbory a súdy nedozvedeli o prípadoch narušenej výchovy detí prineskoro*, (!) a *aby sa tieto prípady riešili v zhode so zákonnými predpismi* (39). Naproti tomu čiarka chýba v niektorých prípadoch na konci vloženej vedľajšej vety, napr.: *Rozhodnutie o tom, že osvojiteľ sa zapíše v matrike namiesto rodičov osvojenca* (,) môže súd vydať aj dodatočne (58). — *Odôvodnenými potrebami maloletého dieťaťa, ktoré ovplyvňujú určenie rozsahu využívavacej povinnosti rodičov k dieťaťu* (,) sú všetky nevyhnutné potreby... (79). Na vyniechanie čiarky za vloženou vedľajšou vetou osobitne upozorňujeme preto, že s touto chybou sa možno stretnúť aj v iných písaných textoch.

V ostatnom čase sa rozmáha nákladné vyjadrovanie so slovesom *dôjsť*, resp. *dochádzať*. Všimli sme si ho v recenzovanej knižke, napr. *Medzi dieťaťom a budúcimi osvojiteľmi dôjde i k nadviazaniu vzájomných citových vzťahov* (63). — *V praxi dochádzka ku zvýšeniu o hodnotu vecí...* (107). Namiesto spojenia slovesa *dôjsť/dochádzať* so slovesným podstatným menom stačí použiť príslušné plnovýznamové sloveso (*nadviažu sa, zvyšuje sa*) a celá veta sa stáva jednoduchšou a zrozumiteľnejšou. Zo štylistického hľadiska treba upozorniť, že v takom teste, akým je posudzovaná knižka, nie sú náležitě hovorové prostriedky, napr. vo vete: *17-ročný chlapec si zaiste môže kúpiť Pioniera, no nemôže si ho kúpiť mladšie dieťa* (108). V tejto vete namiesto vyjadrenia so zoživotňujúcim názvom motocykla v podobe *kúpiť pioniera* (nie s veľkým P!) malo sa použiť neutrálne, nepríznakové vyjadrenie *kúpiť motorcykel značky Pionier*.

Nevymenovali sme tu všetky jednotlivosti, ktoré sme si poznačili pri čítaní posudzovanej knižky. Upozornili sme najmä na tie chyby, ktoré sa opakujú. Pri pozornejšej redaktorskej a korektorskej práci by sa viaceré z naznačených nedostatkov nemuseli vyskytnúť. Veríme, že v prípadnom ďalšom vydaní tejto praktickej príručky bude jej jazyková stránka ešte na vyšej úrovni a že pri tom pomôžu aj tieto naše poznámky. Pravdaže, pozitívna črta posudzovanej publikácie je v tom, že sa v nej použili aj nové lexikálne prostriedky obohacujúce slovnú záscbu spisovnej slovenčiny, ktoré ukazujú, že spisovný jazyk a jeho slovná zásoba sú v ustanovenom pohybe.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

Hmla — hmlový — hmlistý. — Máme odpovedať na otázku, či sú slová *hmlistý* a *mlhavý* rovnocenné, keďže Slovník slovenského jazyka ich vraj uvádza obidve.

Najprv sa treba pristaviť pri východiskovom slove, s ktorým obidve prídavné mená súvisia — pri podstatnom mene *hmla*. Keď nazrieme do slovníkov slovanských jazykov, v každom ho nájdeme, pravdaže, v príslušnej hláskovej obmene. Stačí sa pozrieť na české *mlha*, slovinské *megla*, chorvátsky/srbské *magla* (dnes napospol dvojslabičné), na ruské *mgla*, ukrajinské *mhla*, polské *mgła* (jednoslabičné), aby sme sa utvrdili v presvedčení, že všetky tieto podoby majú spoločné východisko v praslovanskom (i staroslovienskom) *mъglā*; po hláske *m* malo toto zaujímavé podstatné meno redukovanú samohlásku, mäkký jer. Keď táto polosamohláška v slove zanikla, v daktorých slovanských jazykoch (i v slovenčine) sa spoluohláska *g* zmenila na *h*, postupne nastali vplyvom výslovnosti zmeny v usporiadani spoluohlások (metatéza) a na miesto pôvodného mäkkého jeru sa v daktorých slovanských jazykoch dostali samohlásky *e*, *a*, *ă* (bulh. *máglă*). V slovenčine si spoluohlásky *mh* (predtým *mg*) vymenili miesto, a tak vznikla podoba *hmla*. Naproti tomu v češtine nastalo také premiestenie spoluohlások, že sa spoluohláska *l* mohla stat slabičnou; vznikla v nej podoba *mlha*.

Kým v nárečiach jednotlivých slovanských jazykov má predpokladané pravoslovanské východisko *mъglā* viacej variantov (tak i v bohatu členených slovenských nárečiach), spisovná podoba je a má byť len jedna. A tak v spisovnej slovenčine má iba jedna podoba platnosť všeobecne použiteľného prostriedku, a to vzhľadom na stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny podoba *hmla*.

Slovník slovenského jazyka odlišuje spisovnú podobu *hmla*, vysádzanú tučnou tlačou, od nespisovnej podoby *mlha* (*mlhavý*), vysádzanej obyčajnou tlačou; uvádza ju na informovanie používateľa o tom, že ju sporadicky použili daktori naši básnici a spisovatelia. Každý pozorný čitateľ si z takého výrazného náznaku dedukuje, že podoba *hmla* je spisovná a podoba „*mlha*“ je nespisovná (i keď ju môžeme kde-to počuť, ba i čítať). Okrem toho na nespisovnosť a vypožičanosť variantu *mlha* poukazuje aj poznámka čes.

Za spisovné pokladáme teda iba podoby *hmla*, *hmlový*, *hmlistý*; *hmlisko*, *hmlíčka*, *zahmliať* — *zahmlievať* (sa). V poslednom čase sa dosť často spomínajú *hmlové lampy*, *hmlové sklá*, *hmlové svetlá*. Takéto lampy do hmy sa jednoslovne volajú *hmlovky*, ako sa to už kedysi v našom časopise pripomína (pozri KS, 2, 1968, s. 249). Nedeľná Pravda z 29. júna tohto roku (1973) v článku Nové ustanovenia v platnosti na str. 18 správne piše: *Vozidlá musia mať h m l o v k y*.

V spisovných prejavoch treba používať také podoby, aké sme uviedli v nadpisе tejto našej poznámky. — Podľa toho v bratislavskom Večerníku z toho istého dňa vo vete „To bol preňho mlhavý pojem“ mali namiesto nespisovného slova *mlhavý* (teda i v prenesenom zmysle) použiť spisovnú podobu *hmlistý*.

G. Horák

Zvídavý nie je zvedavý. — Nedávno sa nás z redakcie Smeny opýtali, ako možno preložiť do slovenčiny vetu *Pionýr je zvídavý*. Vymenovali pritom celý rad kladných charakterových vlastností pioniera a „zvídavost“ mala byť jednou z nich.

V praxi sa často stretávame s mechanickým poslovenčovaním českého výrazu *zvídavý* na podobu *zvedavý*, prípadne s jeho prekladaním pomocou adjektíva *všetečný*. Takýto postup nie je správny, pretože príavné meno *zvídavý, všetečný* majú v češtine ekvivalent *zvědavý*. V Slovníku spisovného jazyka českého (1. vyd. Praha, Academia 1971, s. 881) sa dozvieme, že *zvědavý* je taký, ktorý sa rád dozviedá na to, čo sa ho priamo netýka. Z toho vidíme, že príavné meno *zvědavý* má v češtine trocha hanlivé zafarbenie. Slovenské príslovia *Zvedavost škaredá cnosť alebo Zvedavost kráse škodi naznačujú*, že v slovenčine má príavné meno *zvedavý* a podstatné meno *zvedavost* podobný príznak. Naproti tomu 1. význam adjektíva *zvídavý* sa v spomínanom slovníku cisuje takto: „taký, ktorý rád získava nové poznatky, nové poučenia“.

Príavné meno *zvídavý* je odvodené od slovesa *zvídati*, ktoré sa v Slovníku spisovného jazyka českého označuje ako knižné. V slovenčine mu svojím významom zodpovedajú slovesá *prezvedať sa, dozvedať sa, vyzvedať sa, vypytovať sa*. Význam českého slovesa *zvídati* si môžeme názorne osvetliť pomocou príslovia *Pomalu jídej, pomalu zvídej, budeš dluho živ*. Tomuto prísloviu najlepšie zodpovedá slovenské príslovie *Kto chce veľa vedieť, chytrzo zostane*. Z uvedených príkladov je zrejmé, že „zvídavost“ nemožno stotožňovať so zvedavostou.

Úvodná otázka naznačuje, že nateraz v slovenčine niet ustáleného jednoslovného pomenovania, ktoré by vystihovalo vlastnosť dieťata, žiaka túžaceho po nových poznatkoch alebo poučeniach. Zväčša sa takáto vlastnosť vyjadruje opisom „túžiaci, dychtivý po nových poznatkoch, poučeniach, vedomostiach, usilujúci sa získať nové poznatky“.

V Kálalovom Slovenskom slovníku sa ako ekvivalent českého adjektíva *zvídavý* uvádzia zložené príavné meno *vedyčtivý*. Analogicky sú utvorené príavné mená *pomstyčtivý, vládyčtivý* a iné, ktoré všetky označujú vlastnosť človeka ovládaného túžbou, dychtivostou po niečom. Takýto spôsob tvorenia vlastnostných adjektív sa však v súčasnej spisovnej slovenčine nepoužíva a je zastaraný.

Pri hľadaní ekvivalentu českého adjektíva *zvídavý* sme postupovali tak, že sme sa usilovali nájsť sloveso, ktoré by svojim významom čo najprimeranejšie vystihovalo úsilie získavať nové poznatky, poučenia. Ako sme sa presvedčili v bohatom materiáli v kartotéke Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV, tejto požiadavke najlepšie zodpovedá zvratné sloveso *prezvedať sa*. Vlastnostné príavné meno od tohto slovesa utvoríme príponou *-avý* a kvantitatívnu zmenou kmeňovej samohlásky *e* na *ie*. Príavné meno bude teda mať podobu *prezvedavý* a podstatné meno podobu *prezvedavost*. Podľa kontextu možno, pravdaže, použiť aj opisné synonymné konštrukcie typu *pionier sa usiluje získať nové poznatky, vedomosti*.

Medzi kladné charakterové vlastnosti žiaka, pioniera nebude teda patríť zvedavosť, ale *prezvedavosť*. Pionier s takouto vlastnosťou je *prezvedavý*, nie zvedavý, ani zvídavý.

E. Rísová

Solún — (zo) Solúna. — V súvislosti s finálovým zápasom Pohára víťazov pohárov (PVP) medzi anglickým celkom Leeds United a talianskym celkom AC Miláno sa veľmi často spomínať mesto Solún, v ktorom sa zápas hral. V televízii, v rozhlase i v tlači sa toto mesto uvádzalo v dvoch podobách: v mužskom rode ako *Solún*, v ženskom rode ako *Soluň*.

Napríklad slovenský televízny komentátor sa v priamom televíznom prenose hlásil zo *Solune*. Ako substantívum ženského rodu sa názov spomenného gréckeho mesta chápal aj v niektorých celoslovenských denníkoch, napríklad: *AC Miláno — Leeds 1:0. Soluň* (Práca, 17. 5. 1973, s. 8). — *Ešte nikdy sa nestalo, aby víťazi odchádzali s takým piskotom, ako to bolo v stredu v Soluni* (Práca, 18. 5. 1973, s. 8). — *Soluň. Zaplnené hľadisko futbalového štadióna v severogréckom meste Soluň* (Smena, 17. 5. 1973, s. 8). — *Vo finále PVP v Soluni* (Roľnícke noviny, 18. 5. 1973, s. 12).

Naproti tomu v denníku *Pravda* (18. 5. 1973, s. 8) sa uvedené grécko mesto používalo ako substantívum mužského rodu: *Ešte nikdy sa nestalo, aby víťazi odchádzali s takým piskotom, ako sa to stalo v stredu v Solúne*. V denníku *Šport* (17. 5. 1973, s. 6) sme sa stretli s takouto vetou: *Spomínané okolnosti boli napokon nepodstatné, lebo futbalu videli diváci v Tesaloníkach máto*. Tu je grécke slovo zapísané v lckáli (*v Tesalonikách*). Podľa toho nominatív by mal mať podobu *Tesaloniky* a meno by patrilo k pomnožným substantívm.

V Slovníku slovenského jazyka VI, s. 296, sa grécke miestne meno *Solún* označuje ako substantívum mužského rodu. Popri slovenskej podobe *Solún* sa tam uvádza aj grécka podoba *Thessaloniké*. Príslušné obyvateľské mená mužského a ženského rodu majú podľa SSJ VI dvojtvary: *Solúnčan* i *Solúňan*, *Solúnčanka* i *Solúňanka*. Pravdepodobne podoba *Solúňan* (*Solúňanka*) bola príčinou toho, že niektorí používatelia spisovného jazyka pokladajú miestne meno *Solún* za substantívum ženského rodu s mäkkým ň na konci. *Pravda*, na výskyt formy *Soluň* v spisovnej slovenčine mohla vplývať aj spisovná čeština, v ktorej grécke meno *Soluň* funguje ako substantívum ženského rodu: (*od Soluně*). Podľa Slovníka spisovného jazyka českého III, s. 438, je podoba *Solun*, (*od*) *Soluna* v spisovnej češtine zastaraná.

V spisovnej slovenčine je názov prístavného mesta v severnom Grécku mužského rodu a má podobu *Solún*. Niet príčiny meniť ustálenú podobu *Solún* na *Soluň*. (Už dávno sa napríklad žiaci učili a podnes učia, že Konštantín a Metod pochádzali zo Solúna.) Zápas sa teda hral v *Solúne*, nie v *Soluni*.

Pôvodný grécky názov *Thessaloniké* je v spisovnej slovenčine nesklonný (*ideme do Thessaloniké, boli sme v Thessaloniké*). Niet dôvodu poslovenčovať podobu *Thessaloniké* na podobu *Tesaloniky*, keďže v slovenčine sa už zaužívala zdomácnená podoba *Solún*.

J. Jacko

Buďte taký láskavý. — M. U. z Bratislavы: „Napište, aká chyba je vo vyjadrení *Budte tak láskavý*.“

Časté chyby pri používaní zámen *taký* a *tak*, ked sa nimi vyjadruje miera, signalizujú, že daktori používateľia spisovnej slovenčiny si dostatočne neuviedomujú rozdiel medzi nimi, že nepoznajú pravidlo o ich používaní. Po-

tvrdzuje to i často používaná zdvorilostná formula *Buďte taký lásavý*, *Buďte taký dobrý*, ktorú neraz počujeme v nesprávnej podobe *Buďte tak lásavý*, *Buďte tak dobrý*, teda miesto ohybného zámena *taký* sa používa zámenná príslovka *tak*. Pravidlo o používaní zámen hovorí, že ohybným zámenom sa zdôrazňuje miera pri prídavných menách a slovesných príčastiach (ktoré sú formálne tiež prídavnými menami), ale pri príslovkách a slovesách sa miera vyjadruje príslovkou *tak*. Keďže vo zdvorilostnej formule sa zdôrazňuje prídavné meno (*lásavý*, *dobrý*), musí pred ním stáť ohybné (adjektívne) zámeno *taký*, a nie príslovka *tak*.

Keďže chyby sa najčastejšie robia v tých prípadoch, keď sa zdôrazňuje prídavné meno, ukážeme si platnosť pravidla ešte na niekoľkých príkladoch: *Nerád cestujem tak daleko* (slovko *tak* zdôrazňuje príslovku *daleko*), ale *Ešte nikdy sa mi cesta nezdala taká dlhá a únavná* (zámeno *taká* zdôrazňuje prídavné meno *dlhá*, *únavná*). Iné príklady: *Už dávno sme sa tu necítili tak príjemne*. Ale: *Je to taký príjemný človek*. — *Tak husto prší, že nevidiel ani na krok*. Ale: *Bol taký veľký dážď, že sme nevideli ani na krok*.

Zámeno *taký* je i súčasťou súvzťažných dvojíc *taký — aký*, *aký — taký*. Druhá časť prvej súvzťažnej dvojice — *aký — nabáda* použíta ohybné zámeno *taký*. Napr. *A veru veľa času ušlo, kým sa aj takému* (nie *tak*) *znamenitému plavcovi, aký bol Vlado Kubica, podarilo vyloviť spod vody — bezvládne telo Emílovo*. (Š. Letz)

Pravidlo, že pred príslovkou a pred slovesom máme použiť pri zdôraznení príslovkové zámeno *tak*, zdanlivo protirečia tieto — z hľadiska jazykovej správnosti bezchybné — príklady: *Škoda, že je už taký strašne starý*. (F. Hečko) *Ked ho Adam videl takého ukrutne dokaličeného, uľútostil sa jednako nad ním*. (Jégé) Treba si však uvedomiť, že zámeno *taký* tu nezdôrazňuje príslovku, pred ktorou bezprostredne stojí, lež vzťahuje sa na prídavné meno (*starý*, *dokaličený*), ktoré je ešte rozvíté priamo príslovkou miery (*strašne*, *ukrutne*).

E. Smiešková

NAPÍSALI STE NÁM

Ešte o slove *kreptúch*

V piatom čísle nášho časopisu (7, 1973, s. 191) redakcia uverejnila list E. Sitarčíkovej, v ktorom sa pochybuje o potrebnosti slova *kreptúch* v spisovnej reči. Pisateľka má takú mienku, že sa vystačí s názvom *obročnica* (= plátené vrecko s obrokom, ktoré sa koňovi vešia na hlavu).

Uvedený list E. Sitarčíkovej redakcia komentuje krátkou poznámikcu. K listu i k redakčnej poznámke pokladáme za užitočné povedať ešte toto:

Potrebnosť slova *kreptúch* v spisovnej slovenčine sa v Kultúre slova (6, 1972, s. 232) odôvodňovala na tom základe, že ide o pomenovanie reálie. To teda značí, že *kreptúch* a *obročnica* sú dve veci, dve odchodné reálie.

Je možné, že výklad zo Slovníka slovenského jazyka „vrece, z ktorého kone žerú, keď sú zapriahnuté“, ktorý sa v našom časopise na spomínanom mieste (6, 1972, s. 232) uvádza, nehovorí všetko, čo o kreptúchu ako reálom treba povedať. Pokúsime sa to spresniť opisom:

Kreptúch je plátenný podlhovastý „válov“, ktorý je na jednej (hornej) pozdižnej strane otvorený. Obidve strany pozdižného otvoru sú vystužené drevenými žádkami. Kreptúch je upravený tak, aby sa dal zavesiť na koniec oja voza pred zapriahnuté kone. Je to prostriedok na spoločné krmenie dvoch koní v záprahu (cez „pracovnú prestávku“), obročnica je však prostriedok na krmenie jedného konja osobitne. Ďalším dôležitým znakom je, že sa ako krmivo do kreptúcha dáva spravidla seno, teda nie obrok (spravidla ovos) ako do obročnice.

Uvedený opis kreptúcha pokladáme za základný. Zreteľne to dosviedča nemecký pôvod slova (*krep* + *tuch*).

O tomto opise kreptúcha ako reálom hovoríme preto, že dnes už jeho vyhotovenie nie je všade rovnaké. V niektorých krajoch má podobu ťahkého dreveného válova, inde ho pletú z drevených „párvancov“. Funkcia je však rovnaká.

Treba ešte pripomenúť, že s rozličným spôsobom vyhotovenia sa reália modifikuje a môže sa modifikovať aj jej funkcia. My sme pri jej opise vychádzali z materiálu, ktorý nám je dostupný v archívoch Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.

M. Urbančok

Poznámka k úvodnému článku:

Redakcia nášho časopisu sa rozhodla uverejňovať v tomto ročníku prehľadné články, ktorými vychádza v ústrety účastníkom postgraduálneho štúdia na pedagogických fakultách. Jednotlivé články sú spracované so zreteľom na osnovy postgraduálneho štúdia pre učiteľov slovenského jazyka v 6.—9. roč. ZDS. Účastníci tohto štúdia nájdú v nich potrebné informácie z problematiky teórie jazykovedy, jazykovej kultúry, lexikológie, morfológie, syntaxe, štylistiky, pravopisu a teórie vyučovania jazyka.

Oprava

V článku J. Kačalu v 8. čísle zostali na s. 268 dve chyby:

1. V 2. riadku zhora prvá značka má mať podobu →→.

2. Schéma zobrazujúca štruktúru vety je posunutá tak, že symbol P vyzerá ako vrchol vety. Správne má byť priamka medzi symbolmi S a P rovnobežná s riadkami; tým sa má naznačiť, že symboly S a P sú na jednej rovine.

Prosíme čitateľov, žeby si chyby opravili.

Redakcia

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Ročník 7, 1973, číslo 9. Vydatelstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé čísla Kčs 3.—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Vydatelstvo Slovenskej akadémie vied 1973.

Cena Kčs 3.—